81 İLDE KÜLTÜR ve ŞEHİR

BURSA

TÜRK DÜNYASI KÜLTÜR BAŞKENTİ ANKARA 2022
BURSA

BURSA
BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ

Bu Eser
Bursa Valiliği Neşriyatıdır.

1. Baskı, Ekim 2021

Editör:

adına Dr. Metin Eriş

Redaksiyon: Tülay Tecirli / Uygar Umut
Grafik Tasarım: Enes Teslim

Katkıda Bulunanlar:
Prof. Dr. Serhat Zaman - Prof. Dr. Özer Yılmaz - Dr. Öğr. Üyesi Rahşen S. Kaya - Prof. Dr. Mustafa Şahin - Prof. Dr. Cafer Çiftçi - Prof. Dr. Mustafa Kara - Prof. Dr. Ali İhsan Karataş - Prof. Dr. Hülya Taş - Dr. Öğr. Üyesi Doğan Yavaş - Doç. Dr. Ali Yiğit - Doç. Dr. Yasemin Kaya - Arş. Gör. Zeynep Akan Yetişir - Zedal Kondakçı - Prof. Dr. Hatice Şahin - Doç. Dr. Sadettin Eğri - Arş. Gör. Zehra Öztürk - Prof. Dr. Alev Sınar Uğurlu - Prof. Dr. Hülya Taş - Arş. Gör. Pelin Elcik Yorgancıoğlu - Doç. Dr. M. Zinnur Kanık - Prof. Dr. Özlem D. Varlı - Doç. Dr. Erdem Özdemir - Prof. Dr. Ayhan Helvacı - Dr. Tülay Yıldız Akgül - Doç. Dr. Ali Sait Liman - Nevzat Çalıkuşu - Doç. Dr. Gonca Erim - Prof. Dr. Hasan Basri Öcalan - Öğretim Görevlisi Asuman Türkmen - Dr. Yücel Öztürk - Doç. Dr. Recep Görgülü - Prof. Dr. Neslihan Dostoğlu

Fotoğraflar yazarlar tarafından gönderildiği gibi, Bursa İl Kültür Müdürlüğü arşivinden ve bölümleri itibariyle Özer Yılmaz, E. Aydın Yağmur, Bayram Geçmen, Talip Akkaya, Alper Türdeş, Hasan Basri Öcalan, Foto Bora - Foto Dinçer - Foto Yazar tarafından çekilenler yanında Nevzat Çalıkuşu ve Ahmet Efe arşivinden de yararlanılmıştır. Kaynakça bölümünde de isimlendirilmişlerdir.

Baskı ve Cilt:

Stüdyo Star Ajans Ltd. Şti.
Alaaddinbey Mah. 634. Sk. NİLTİM Ayaz Plaza No: 24 BURSA
Tel. (0224) 249 33 20 Sertifika No: 48334

Tüm Hakları Bursa Valiliğine Aittir

ISBN: 978-625-7546-03-4

81 İLDE KÜLTÜR ve ŞEHİR

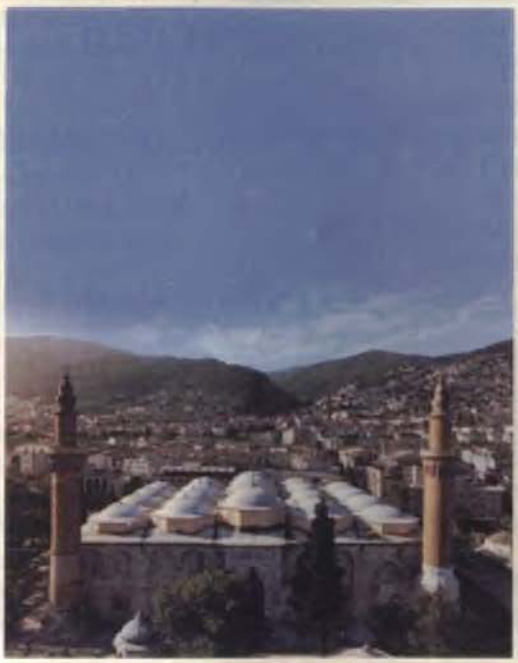

BURSA

BURSA VALİLİĞİ

Bursa'nın Beşerî ve Ekonomik Coğrafiyası

Doç. Dr. Ali Yiğit

Nüfus ve Yerleşme Düzeni

2020 yılsonu ADNKS'ne göre toplam nüfusu 3.101.833 olan Bursa ili, Türkiye'nin nüfus bakımından dördüncü büyük ilidir. 298 kişi/km^2 olan ilin nüfus yoğunluğu Türkiye ortalamasının üç katına yakındır. Nüfusun 2.784.279'u il ve ilçe merkezlerinde yaşar. Şehir nüfus oranı % 91'dir. Büyükşehir yasasından sonra tüm il nüfusu şehir nüfusu olarak gösterilse de, kırsal mahallelerde yaşayan nüfusun miktarı 273.039 ve oranı da % 9'dur.

Bursa ilinin 1927'de nüfusu 400 bin kadardı. Aynı tarihteki Türkiye nüfusunun % 2,9'u olan bu oran 1975'e kadar yavaş yavaş azalarak % 2,4'e kadar gerilemiş, 1980'den günümüze ise artarak % 3,7 yükselmiştir. Aynı şekilde 1927'de km2'ye düşen kişi sayısı 30 olan il nüfus yoğunluğu Türkiye ortalama yoğunluğunun 1,7 katı idi. Bu oran da 1980'den sonra artışa geçerek 2019'da 2,7 katına, yani 293 kişi/km^2'ye yükselmiştir. Merkez ilçeler ile Gemlik, Mudanya ve İnegöl gibi ilçelerde bu gelişme yaşanırken diğer alanlarda oran olarak artıştan ziyade azalış söz konusudur. Zira merkez ilçenin toplam nüfus içindeki oranı 1927'de % 30 iken bugün % 70'e yükselmiştir. Öte yandan bu sürede Dağ ilçelerinin etki ağırlığı 1/5, Karacabey ve M.Kemalpaşa'nın 1/3, Orhangazi-İznik ve Yenişehir-İnegöl ilçelerinin de ½ oranında azalmıştır.

Bursa ovasındaki ilçelerin (Osmangazi, Nilüfer, Yıldırım, Kestel, Gürsu) ortalama nüfus yoğunluğu 1211'dir. Bu Türkiye ortalamasının (109 km^2/kişi) 10 katından fazladır. Marmara kıyısındaki ilçelerin (Mudanya-Gemlik) ortalaması olan 275 ile İnegöl (245) ve Orhangazi (156) Türkiye ortalamasının üzerindedir. Bursa'nın önemli ovalarının bulunduğu Karacabey ve Mustafakemalpaşa ilçelerinin ortalama yoğunluğu 66, yine önemli bir ovaya sahip Yenişehir ilçesinin 75, İznik'in ise 58 km^2/kişidir. Fakat Dağ yöresi ilçelerinin (Orhaneli, Keles, Büyükorhan, Harmancık) ortalaması olan 20 km^2/kişi Türkiye ortalamasının 1/5'inden de azdır.

Geçmişten günümüze Bursa-Türkiye nüfus miktarı ve yoğunluğu karşılaştırması

Yıllar	Bursa İli Nüfusu (Kişi)	Türkiye Nüfusu (Kişi)	Bursa İl Nüfusunun Türkiye Nüfusu İçindeki Payı (%)	Bursa İl Nüfus yoğunluğu (km2/kişi)	Türkiye Nüfus yoğunluğu (km2/kişi)	Bursa İl Nüfus yoğunluğunun Türkiye yoğunluğuna oranı
1927	399.942	13.648.270	2,9	30	18	1,7
1935	442.760	16.158.018	2,7	33	21	1,6
1940	461.648	17.820.950	2,6	42	23	1,8
1945	491.899	18.790.174	2,6	45	24	1,9
1950	545.919	20.947.188	2,6	49	27	1,8
1955	598.898	24.064.763	2,5	54	31	1,7
1960	693.894	27.757.820	2,5	63	36	1,8
1965	755.504	31.391.421	2,4	68	41	1,7
1970	847.884	35.605.176	2,4	77	46	1,7
1975	961.639	40.347.719	2,4	87	52	1,7
1980	1.148.492	44.736.957	2,6	104	58	1,8
1985	1.324.015	50.664.458	2,6	120	65	1,8
1990	1.603.137	56.473.035	2,8	145	73	2,0
1997	1.958.529	62.610.252	3,1	173	80	2,2
2000	2.125.140	67.803.927	3,1	204	88	2,3
2007	2.439.876	70.586.256	3,5	234	92	2,6
2010	2.605.495	73.722.988	3,5	250	96	2,6
2015	2.842.547	78.741.053	3,6	273	102	2,7
2019	3.056.120	83.154.997	3,7	293	108	2,7
2020	3.101.833	83.614.362		298	109	

Kaynak: DİE Genel Nüfus Sayımları ve 2000 yılı sonrası için TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi

Büyükşehir kapsamında olan Bursa İlinin 17 ilçe merkezi, dolaysıyla 17 ilçe belediyesi ve bu belediyelere bağlı 1062 mahalle yerleşmesi bulunmaktadır. Bu mahallelerden 377'si ilçe merkezlerinde yani şehir mahalleleri, 685 tanesi de köy vasfını koruyan kırsal mahallelerdir. Bu ilçeler, nüfus yoğunluğu, nüfus artış hızı, kırsal nüfus miktarı ve oranı gibi pek çok konuda birbirine benzeyen özellikleri ile kendi aralarında gruplaşma gösterirler. Bu gruplaşma ile coğrafi karakterlerindeki benzerlik dikkate alınarak Bursa'nın ilçelerini 6 farklı yöreye ayırmak mümkündür. Bu yöreler ve dâhil olan ilçeler şöyledir:

Bursa Ovası ve Çevresi: Bursa şehir merkezi ve eski merkez ilçeyi oluşturan (Osmangazi, Nilüfer, Yıldırım, Gürsu ve Kestel) ilçelerden meydana gelmektedir. Eskiden beri Bursa'nın en kalabalık

nüfus barındıran kesimidir. Bu ilçelerin toplam yüzölçümü 1.785 km^2, toplam nüfusu ise 2.161.990, şehir nüfusu 2.116.186, nüfus yoğunluğu 1859 kişi/km^2'dir. Toplam 321 mahalleden 90'ı kırsal kesimde yer alır. Bu mahallelerde yaşayan kırsal nüfus miktarı 46 bin kişidir. Yani toplam nüfusun % 2'si bile değildir.

İlçelerin yöresel gruplanması

Bursa şehri, Uludağ'ın kuzeybatı eteklerinde, aynı adı taşıyan ovanın güney kenarında, 150 m yükseltide kurulmuştur. Şehrin ilk kurulduğu yer Cilimboz ve Gökdere akarsuları arasındaki Hisar ve çevresidir. Şehir bu kesimden eteklere, daha sonraları ovaya doğru genişlemiştir. Uludağ'ın kuzey yamacından inen akarsuların vadileri tarafından şehir bölümlere ayrılmıştır. Bursa şehrinin nüfusu 1927 yılında 61.451 iken 1950'de 100 bin (103.812) eşiğini aşmış, 1985'de 500 bini (612.510) geçmiştir. Bu tarihe kadar tek bir merkez olan Bursa şehri, 1987'de çıkan Büyükşehir yasası ile üç ilçeye bölünmüştür. 1997 Genel Nüfus Tespitinde bir milyon eşiğini geçen şehir, 2000'de 1 milyon 195 bini bulmuş, 2008'de Kestel ve Gürsu'nun da katılmasıyla daha da büyümüş, 2010'da 1 milyon 670 bine yaklaşmış ve bugün 2019 'da 2 milyon 150 bine ulaşmıştır. Bursa şehrinin parçalara ayrılması ve bucak merkezlerinin büyüyerek şehre katılmasıyla oluşan beş yeni merkez ilçeler:

Osmangazi: Bursa şehrinin kurulduğu merkezi kısmının, güneyde Uludağ'a, kuzeyde Bursa ovasına doğru uzatılmış kesimidir ve metropol ilçelerin en büyüğüdür. Bursa'nın tüm ilçelerinin kesiştiği noktadır. Osmangazi, Uludağ'ın eteklerinde, doğuda Gökdere Vadisi'yle başlar ve batıda Nilüfer Deresi ve Yeni Mudanya Yolu, kuzeyde Katırlı Dağları, Nilüfer Çayı ve Bursa Ovası'nı içine alan topraklara sınır oluşturan bölgeyi kapsar. İlçe Bursa sanayinin önemli tesislerinin pek çoğunu ve Türkiye'nin 3. büyük doğalgaz elektrik çevrim santrali olan Ovaakça Santrali'ni sınırları içine alır. Ayrıca 2008'deki idarî düzenleme ile 41.400 nüfusa sahip Emek, 16.550 nüfuslu Demirtaş, 6600 nüfuslu Ovaakça ve 1600 nüfuslu Kirazlı belediyelerini şehir nüfusuna dâhil etmiştir.

Bursa şehrinin eski-tarihî kesimine denk gelen İlçede, Bursa ve Balabancık Kalesi, Osmangazi, Orhangazi, I ve II. Murat Türbeleri gibi pek çok önemli tarihi anıtları ve yapıtları vardır. Osmangazi ilçesinin kırsal kesimini oluşturan Bursa ovasındaki birçok verimli arazi yoğun konut yapımından dolayı betonlaşmaya teslim olmuştur. Ovanın kalan kısımlarında domates, biber, patlıcan, kavun, karpuz gibi sebzelerin yanında, armut, şeftali, çilek, ceviz, elma gibi meyveler yetiştirilmektedir.

Osmangazi ilçesinden Nilüfer çayı vadisiyle ve Mudanya yoluyla ayrılan ***Nilüfer*** ilçesinin adı, Orhan Gâzi'nin eşinin adından gelmektedir. Bursa'da nüfus artış hızı en fazla olan yerleşim bölgesidir. İlçe nüfusu 1990'da 65 bin kadar iken 2000'de 180 bine, 2010'da 300 bine bugün ise 465 bine ulaşmıştır. Bursa'nın Organize Sanayi Bölgelerinin 6 adeti İlçe sınırları içinde yer almaktadır. Oyak Renault,

Bosch, Sifaş, Bisaş, Filament, Besaş, Coşkunöz, Polylen, SKT, Gemsat gibi önemli sanayi kuruluşlarının fabrikaları bu bölgededir. Ayrıca 2008'de o zaman toplamda 40 bin nüfus barındıran, Görükle, Hasanağa, Çalı, Akçalar, Gölyazı ve Kayapa belediyeleri ilçe belediyesi içine alınmıştır. Hızlı şehirleşmenin görülmesine ve büyük bir sanayi bölgesi olmasına rağmen ilçe sınırları içinde yer alan ve büyük bir kısmı sanayi ve yerleşmelerle dolmuş olan Çayırköy ovasının (38 km^2) kalan kısımlarında ve diğer kırsal alanlarda tarım üretimi de devam etmektedir.

İsmini Osmanlı Devleti'nin dördüncü padişahı I. Bayezid'den alan ***Yıldırım,*** Bursa'nın merkezinde Osmangâzi ilçesinden Gökdere vadisiyle ayrılır. Uludağ'ın eteklerinden ovaya doğru yayılır. İlçenin nüfusu 2019 nüfus sayımında 657.994'dir. İlçe dışarıdan yoğun göç almaktadır. İlçede sanayi gelişmiştir. Otosansit Sanayi Sitesi'nde irili ufaklı birçok işletme farklı sektörlerde üretim yapmaktadır. Osmanlı döneminden kalma çok sayıda tarihî yapı da İlçe sınırları içinde kalır. Bunların başında Yıldırım Külliyesi gelir. Büyük ilgi gören Cumalıkızık köyü de bu İlçe sınırları içindedir.

Yıldırım Külliyesi

Bursa ovasının doğusunda yer alan ve daha önceleri Susığırlık olarak bilinen ***Gürsu,*** 1931 yılında şimdiki ismini almıştır. Yıldırım ilçesine bağlı bir bucak iken 1990 yılında İlçe olmuştur. Bu tarihte nüfusun % 32'si kırsal olan İlçenin, 2019 sonu 93.788 olan toplam nüfusunun % 3'ü yani 2.700 kadarı kırsaldadır. Arazisinin sulak olması dolayısıyla kırsal halkın geçim kaynağı genellikle tarımdır. Ayrıca İlçe merkezinde oturanların büyük çoğunluğu çevredeki sanayi kuruluşlarında iş imkânı bulmaktadır. Tarihî çınar ağaçları, Osmanlı evleri, tarihî hamam ve camisi ile yeni yerleşim birimlerini bir arada barındıran bir İlçedir.

"Kalecik" anlamına gelen Kastel (Castel)'den ismini almış olan ***Kestel,*** Bizans döneminde yapıldığı sanılan sınır kalesidir. 93 Harbi'nden sonra Bulgaristan'dan gelen bir grup göçmenin yerleştirildiği bölgeye daha sonra da göçler devam etmiş; göçlerle büyüyen Kestel 1938'de Bursa merkez ilçenin bir bucağı, 1960'ta belde hâline gelmiş ve 1990'da da ilçe olmuştur. Bu tarihte ilçe nüfusunun yarıdan fazlası kırsal alandadır. Bugün de merkez ilçeler içinde %15 ile en fazla kırsal nüfus oranına sahip ilçedir. İlçede tarım önemli bir gelir kaynağıdır. Meyveciliğin öne çıktığı Gürsu ve Kestel çevrelerinde şeftali ve Deveci Armudu üretimi çok fazladır. Aynı zamanda ilçede Bursa Çimento Fabrikası ile çok sayıda tekstil ve otomotiv yan sanayi tesisleri bulunur.

Özetle Bursa ovası ve çevresi tarım ve endüstri etkinliği bakımından çok gelişmiştir. Bursa ovasında yer alan endüstri kuruluşları Türkiye'nin önemli sanayi kuruluşlarıdır. Nilüfer Çayı'nca sulanan ve verimi yüksek Bursa Ovası'nda her şeye rağmen hâlâ tarım yapılmaktadır. Meyvecilik, özellikle şeftali, armut, üzüm ve çilek üretimi önemlidir. Şehrin güneydoğusunda yükselen Uludağ ülkemizin en önemli kış sporları ve turizm merkezidir.

Marmara kıyıları (Sahil yöresi): İlin kuzeyinde, Marmara denizi kıyısında kurulmuş olan Mudanya ile İlin kuzeydoğusunda kendi adını taşıyan körfezin kıyısında yer alan Gemlik ilçelerini kapsar. Her iki ilçenin toplam yüzölçümü 770 km^2, (Mudanya 369, Gemlik 401), Yine bu iki ilçenin toplam nüfusu da 211.124'tür. Nüfus yoğunluğu ise 274 kişi/km^2'dir. Yörede yaşayan nüfusun Mudanya'da % 21, Gemlik'te % 7'si kırsal kesimde yer almaktadır. Mudanya'da 47 mahalleden 34'ü Gemlik'te 35 mahalleden 17'si kırsal kesimde yer alır.

Mudanya'dan Bir Görünüm

Mudanya şehir merkezi, olduğundan fazla nüfusa sahip görünmektedir. Zira bugün 77.500 kişi gözüken Mudanya şehir nüfusunun yarıdan fazlası, 2008'de Mudanya ile birleştirilen Güzelyalı (33.700) beldesi ile Mudanya'dan ziyade Bursa merkeze bitişik olan Bademli (4.400), Çağrışan (3.400), Hasköy (850) ve Ülkü (890) köylerinde yaşamaktadır. Mudanya merkezin nüfusu 35 bin kadardır. 1.500 nüfuslu Tirilye beldesi kırsal mahalle olarak gösterilmiştir. Aynı şekilde daha önce belediye teşkilatı bulunan Kurşunlu, Kumla, Umurbey gibi beldeler de bugün Gemlik şehir merkezinin mahalleleri konumuna getirilmiştir. Bu idarî değişikliklerle şehre katılan nüfusu dikkate alırsak Gemlik'in merkez nüfusu da 90 bin kadardır. Ayrıca 1995'e kadar Gemlik ilçesinde bağlı olan Fıstıklı, Kapaklı, Mecidiye, Selimiye ve Hayriye köyleri ile Armutlu bucak merkezi Gemlik'ten ayrılarak Yalova'ya bağlı bir ilçe hâline getirilmiştir.

Marmara Denizi'nin başlıca limanları arasında yer alan Mudanya ve Gemlik şehir merkezlerinin, İl merkezine uzaklığı 27-29 km dir. Bursa'nın deniz yoluyla dünyaya açılan kapıları olan limanlardan Mudanya, daha çok Bursa'nın limanıdır. Bursa ovasının ürünlerini Mudanya'ya indirip dış ülkelere satmak hevesiyle, XIX. asır sonlarında, bir Fransız şirketi tarafından inşa edilmiş Bursa–Mudanya dekovil hattı ise, ekonomik olmadığı için, ömrünü tamamlamıştır. Kurtuluş Savaşı'nı sona erdiren antlaşma burada imzalanmış ve Mudanya Mütarekesi adını almıştır.

Gemlik'ten Bir Görünüm

İznik gölünden gelen Karsak deresinin denize döküldüğü yerde ve bu derenin iki yakasında kurulmuş olan ***Gemlik,*** başşehrin İstanbul'a taşınmasına kadar Osmanlı Devletinin en önemli tersane yöresi idi. Adını, tersane demek olan "Gemilik"ten aldığı söylenir. Bugün Gemlik limanı (daha doğrusu limanları) ve serbest bölgesi Bursa'nın olduğu kadar bölgenin ve ülkemizin de önemli ihracat ve ithâlat kapılarıdır. Sümerbank'ın 1938'de Gemlik'te yapay ipek fabrikası kurmasıyla başlayan sanayileşme 1973'de Azot fabrikası ile devam etmiş günümüzde birçok sanayi kuruluşunun yer aldığı

Gemlik, yerli otomobilin de üretim merkezi olacaktır. Gemlik batısında Gençali köyünden Mudanya batısında Eşkel köyüne kadar uzanan Marmara denizi kıyıları son yıllarda yapılan dinlenme tesisleri ve yazlık evlerden oluşan siteleriyle turizm bakımından önemli bir gelişme içerisindedir. Yöre halkının geçimi tarla bitkileri yetiştiriciliğiyle, meyvecilik (zeytin, şeftali) ve bağcılığa dayanır. Özellikle Gemlik ilçesinin büyük kısmı zeytin ağaçlarıyla kaplıdır. İlçede çok sayıda zeytin, salamura balık, sebze konserve fabrikaları vardır.

Karacabey ve Mustafakemâlpaşa Ovaları: İlin batısında Uluabat gölü ile Manyas gölü arasında Susurluk ırmağı akaçlama havzasında yer alan ovaları kapsar. Bu ovalık saha Balıkesir il sınırları içinde de devam eder. Bu iki ilçenin toplam yüzölçümü 2.800 km^2'dir. Bu alanın yaklaşık 550 km^2'sini Karacabey, Mustafakemâlpaşa ve Güllüce ovaları, 142 km^2'sini de Uluabat gölü işgal eder. İlin ikinci büyük gölü olan Uluabat Gölü Mustafakemâlpaşa (92 km^2), Karacabey (50 km^2) ve Nilüfer (14 km^2) ilçeleri sınırları içinde yer alır. Bu iki ilçeye bağlı toplamı 216 mahalleden 174'ü kırsal kesimde yer alır. Bu mahallelerde yaşayan kırsal nüfus miktarı 62.421 kişidir. Karacabey'de 62 bin 300, Mustafakemâlpaşa'da da 60 bin 300 kişi yaşamaktadır. Yani toplam 185 bin olan nüfusun % 34'ü kırsal alanda % 66'sı da şehirlerde yaşamaktadırlar. Bursa'nın en büyük ovalarının bulunduğu bu yörenin nüfus yoğunluğu ise 67 kişi/km^2 ile Türkiye ortalamasının 2/3'si kadardır.

Karacabey

Eski ismi Mihaliç olan ***Karacabey,*** aynı adla anılan ovanın kuzey kenarında zirai bir pazar şehri olarak kurulmuştur. İl merkezi Bursa'ya 67 km'lik işlek bir karayoluyla (Bursa-Balıkesir-İzmir ve Çanakkale yolu) bağlanan Karacabey'in ovasında sebzecilik ve meyvecilik gelişmiştir. Hayvancılık da ileri düzeydedir. Karacabey soğanı ve Mağlıç peyniri bu yöreye özgü ürünlerdir. Karacabey'in Marmara Denizi sahilinde bulunan Bayramdere'deki plajları ve Kocaçay'ın döküldüğü yerde oluşmuş subasar ormanı (longozu) önemli turistik yerleridir. Toprakları yüksek verimli Karacabey Ovası'nda en çok buğday, arpa, mısır, fasulye, bezelye, şekerpancarı, pamuk, ayçiçeği ve tütün yetiştirilir. Ayrıca bostan ürünleri ve sebze yetiştirimi, meyvecilik çok gelişmiştir. Hayvancılık ileri düzeydedir. Hayvan ürünleri halka büyük gelir sağlar.

Bursa'yı, Balıkesir'e ve İzmir'e bağlayan karayolu üzerinde, il merkezine 74 km uzaklıkta yer alan ***Mustafakemâlpaşa*** Kirmasti Çayı kıyısında 45 m yükseltide kurulmuştur. Eskiden Kirmasti olan adı, Atatürk'e atfen Mustafakemâlpaşa olarak değiştirilmiştir. Kırsal kesimde yer alan mahallelerden Çeltikçi (1.207), Ovaazatlı (1.314), Tatkavaklı (4.592), Tepecik (1.242), Yalıntaş (5.598) ve Yeşilova (1.366) eskiden belde belediyesine sahipti. İlçe sınırları içesinde bulunan Tümbüldek Kaplıcaları ve kayın ormanları arasındaki Suuçtu Şelâlesi, Antik Dönem izleriyle dolu Miletepolis Şehiri ve Dorak Harabeleri, Paşalar mahallesinde yer alan fosil yatağı ilçenin turistik değeridir. İlçede Devecikonağı ve Soğukpınar mahallelerinde geniş linyit yatakları; Söğütalan'da Manyezit; Yalıntaş'da Kaolen; Güvem ve Soğucak'da da mermer yatakları vardır. Etimaden'in Kestelek İşletmesi ülkemizin önemli

Bor yataklarından biridir. Toprakları tarıma çok elverişli olan ilçede en çok buğday, arpa, mısır, fasulye, bezelye, şekerpancarı, ayçiçeği yetiştirilir. Meyvecilik (şeftali, üzüm, zeytin) çok önemlidir.

İnegöl ve Yenişehir ovaları: İlin doğusunda, 156 km^2 alana sahip Yenişehir ile 125 km^2 alana sahip İnegöl ovalarını ve onları kuşatan dağlık platoluk çerçeveyi kapsayan yöredeki bu iki ilçenin toplam alanı 1838 km^2'dir. 274 bini İnegöl'de 54 bin de Yenişehir'de olmak üzere toplam 328 bin kişi nüfusa sahip yörenin ortalama nüfus yoğunluğu 160 kişi/km^2'dir. Fakat iki ilçenin nüfus yoğunluk değerleri çok farklıdır. İnegöl'de 245 kişi/km^2 olan yoğunluk, Yenişehir'de 75 kişi/km^2'dir. İki ilçenin kırsal nüfus oranları ve şehir karakterleri de farklıdır. İnegöl'de 95 kırsal mahallede toplam nüfusun % 19'unu oluşturan 53.216 nüfus yaşamaktadır. Yenişehir'de ise 61 kırsal mahallede toplam nüfusun % 34'ünü oluşturan 18.175 kişi yer almaktadır. 220 bin nüfuslu İnegöl ile 36 bin nüfuslu Yenişehir'in şehir özellikleri de çok farklıdır. Bu farklılık iki ovanın tarımdaki özellikleri için de geçerlidir.

İnegöl

Kendi adını taşıyan ovanın ortasında Göksu deresinin kıyısında kurulmuş olan ***Yenişehir***, Bursa-Bilecik yolu üzerinde, il merkezi Bursa'ya 55 km uzaklıktadır. İlçe ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanmakla birlikte 2004 kurulan Yenişehir Organize Sanayi Bölgesi ile sanayileşme teşvik edilmektedir. Şehirde Osmanlı döneminde yapılmış birçok tarihî eser bulunmaktadır. Bursa'nın uluslararası havaalanı Yenişehir sınırları içindedir. Yenişehir ovası domates ve biber yetiştiriciliği ile ünlüdür. Hayvancılık küçükbaş hayvan besiciliği biçiminde yaygındır.

Kendi adıyla anılan ovanın ortasında 335 m yükseltide kurulmuş olan ***İnegöl***, Bursa-Eskişehir-Ankara yolu üzerinde il merkezi Bursa'ya 45 km uzaklıkta bulunmaktadır. İnegöl'de kırsal kesimde yer alan ve eskiden belediyesi bulunan belde yerleşmeleri olan Yeniceköy (13.300), Cerrah (4.300), Kurşunlu (3.800) ile Tahtaköprü (1.300) bugün mahalle konumundadır. Eskiden İnegöl yakınında yer alan ve bugün İnegöl şehir merkezi ile birleştirilmiş olan Alanyurt belediyesine bağlı Cumhuriyet (3.600), Ertuğrulgâzi (7.900), Esentepe (7.500), Fatih (6.900), Yunusemre (8.300) ve Yeni (17 bin) mahallelerinin toplam nüfusu 50 bini geçmektedir. Oylat kaplıcaları ve köftesi ile ünlü İnegöl, mobilyası sanayi şehri olmanın yanında tarihî dokusu ile kültür şehri olma özelliğini de sürdürmektedir. Tarım, ilçe halkının ekonomik etkinliklerinin başında gelir. Göksu'nun suladığı verimli ovada en çok buğday, arpa, mısır, fasulye, şekerpancarı ve ayçiçeği yetiştirilir. Meyvecilik (şeftali, üzüm) önemlidir. Fakat İnegöl'ün gelişiminde tarımdan ziyade sanayi etkilidir ve bilhassa mobilya sektörü gelişmiştir. Şehir sürekli dıştan aldığı göçlerle büyümektedir.

İznik Gölü Havzası: İlin kuzeydoğusunda yer alan, Türkiye'nin büyük göllerinden olan (304 km^2) İznik gölünü ve göl kıyılarındaki toplam 95 km^2'lik ovalık alanları kuşatan dağlık sahalarla birlikte 1260 km^2 alana sahip olan İznik ve Orhangâzi ilçelerini kapsar. Bu iki ilçenin 126 bini bulan toplam

nüfuslarının 34 bini kırsal kesimde yaşar. Kırsal nüfus oranı İznik'te 43, Orhangâzi'de 19, toplamda % 27'dir. Havzada toplamda 64 kırsal mahalle yer alır. Bu kırsal mahallelerden İznik'e bağlı Boyalıca (2.253) ve Elbeyli (2.306) ile Orhangâzi'ye bağlı Çakırlı (1.455), Narlıca (923), Sölöz (1.054), Yeniköy (2.933), Yenisölöz (725) mahallelerinde eskiden belediye teşkilatı bulunuyordu. Ayrıca İznik'e bağlı Çakırca (1.093), Göllüce (1.056) ve Tacir (1.732) mahalleleri ile Orhangâzi'ye bağlı Gedelek (1.076) ve Kerâmet (971) mahalleleri nüfusu binin üzerinde kalabalık yerleşmelerdir. 7 mahalleden oluşan İznik şehrinin nüfus 25 bin, 6 mahalleden oluşan Orhangâzi'nin nüfusu da 64 bin kişidir. İznik'in nüfus yoğunluğu 58, Orhangazi'nin ise 156 kişi/km^2'dir. İkisinin ortalaması Türkiye ortalaması kadardır.

İznik

Gölün doğu kıyısında kurulmuş olan ***İznik***, çok eski, ünlü bir tarihî şehirdir. Surlarla kuşatılmış olan İznik'te çok sayıda tarihî eser bulunur. Şehir eski adı olan "Nikea"nın 'sur içinde' anlamındaki "iz" öneki ile söylenişi (İsnikea)'dan bugünkü İznik adını almıştır. Antik Çağlardan beri, Marmara bölgesini İç Anadolu'ya bağlayan yol üzerinde önemli bir durak yeri olan İznik, Bizans imparatorlarının oturdukları, dinî bir merkezdi. Selçuklu döneminde fethedilerek, Anadolu'da ilk Türk Başşehri olmuştur. Bizans döneminde de Başşehir olan İznik, Osmanlılara da kısa bir süre Başşehirlik yapmış ve Türk çiniciliğinin merkezi hâline gelmiştir. Bursa'nın fethedilmesinden sonra önemi azalan İznik, Haydarpaşa–Ankara demir yoluyla işlek karayollarına uzak kalması yüzünden, önemini tamamen kaybetmiştir. 1930 yılında Yenişehir'den ayrılarak ilçe olan İznik, İl merkezine 76 km uzaklıktadır. Halkın geçimi buğday, arpa, mısır, fasulye yetiştiriciliğine, meyveciliğe ve bağcılığa dayanır. İlin en çok üzüm üreten ilçesidir.

Gölün batısında İstanbul'u İzmir'e bağlayan Yalova-Bursa karayolu üzerinde, il merkezine 46 km uzaklıkta olan ***Orhangâzi,*** Orhan bey tarafından çevre köylerin pazarı olarak kurulmuş, eskinin "Pazarköy"üdür. Temel geçim kaynakları tarıma dayanmakla birlikte, küçük iş kolları da etkinliklerini sürdürmektedir. Bunlar arasında kibrit ve çelik fabrikaları ile sanayi sitesini sayabiliriz. Mozaik ve kireç ocakları da ilçenin önemli bir geçim kaynağıdır. İlçede en çok buğday, mısır, şekerpancarı yetiştirilir. Meyvecilik çok önemlidir. Zeytinlikler geniş yer kaplar.

Dağ Yöresi: İlin güneyinde Uludağ'ın güney yamaçları üzerinde yer alan Orhaneli, Keles, Büyükorhan ve Harmancık ilçelerini kapsar. Bu dört ilçenin toplam alanı 2360 km^2'dir. Bu değer Bursa il alanın % 22'sine karşılık gelir. Fakat bu ilçelerin toplam nüfusu 50 bini bile bulmaz ki, bu Bursa il nüfusunun % 1,6'sı kadarıdır. Yani Bursa ilinin toplam arazisinin 1/5'inde, İl nüfusunun sadece 1/65'i kalmıştır. Km^2'ye 20 kişinin düştüğü Dağ yöresi, sadece Bursa'nın değil ülke genelinin de az nüfuslu yerleri arasındadır. Nüfusunun % 66'sı yani 31.324'ü kırsal kesimde yaşayan yöre Bursa'nın kırsal nüfus oranı en yüksek kesimidir. Toplam 177 mahallenin 150'si kırsal kesimdedir. Bu mahallelerden kalabalık nüfus barındıran Orhancli'ne bağlı Karıncalı (1.496) ve Göynükbelen (1.175) ile Büyükorhan'a bağlı Kınık (873)'ın önceden belediye teşkilâtı vardı. Diğer mahallelerden sadece Orhaneli'nin Gümüşpınar (1.017) mahallesi binin üzerinde nüfus barındırmaktadır. Geri kalanlar ise, genelde 100-

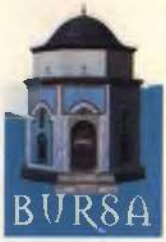

200 civarında, bazıları yüzün de altında nüfus barındıran az nüfuslu yerleşmelerdir. İlçe merkezlerinden Orhaneli 6.700, Keles 3.400, Harmancık 3.375 ve Büyükorhan 2.630 nüfuslu küçük kasabalardır.

İl merkezi Bursa'ya 56 km'lik karayoluyla bağlanan ***Orhaneli,*** Kocaçay'ın kıyısında, 491 m yükseltide kurulmuştur. Bu sahanın en eski ilçe merkezi olan Orhaneli'nin Bizans döneminde adı Atranos'idi. 1934'e kadar kullanılan Beyce ismi Orhaneli ile değiştirilmişti. İlçeden önce 1953 yılında Keles, daha sonra 1987 yılında Büyükorhan ve Harmancık ayrılarak yeni ilçeler olmuşlardır. Eski alanını ve nüfusunu bu üç yeni ilçe ile paylaşan Orhaneli bu sahanın en eski idare merkezidir. Linyit, krom, mermer, sıcak su, maden suyu ve orman gibi yeraltı ve yerüstü kaynakları bakımından oldukça zengin olan ilçenin 2000 yılında 30 bin olan nüfusu 2019'da 20 binin altına düşmüştür. Bu kaybın büyük kısmı kırsaldan olmuştur. Kırsal kesimde halkın geçimi buğday, arpa, mısır, fasulye, şekerpancarı, ayçiçeği yetiştiriciliğiyle meyvecilik (çilek, üzüm, vişne) ve küçükbaş hayvancılığına dayanır.

Osmanlı döneminde Orhan-ı Kebir olan adı Cumhuriyet döneminde ***Büyükorhan*** olarak değiştirilmiştir. 1944 yılında Orhaneli'ne bağlı bir nahiye olan Büyükorhan, 1967 yılında belediyelik, 1987 yılında İlçe olmuştur. Toplam nüfusunun % 70'den fazlasını oluşturan kırsal mahalleler gibi İlçe merkezini oluşturan 5 mahalle de sürekli nüfus kaybetmektedir. Öyle ki bugün İlçe olduğu 1990'daki nüfusunun yarısından da azına sahiptir. Ana ulaşım hatlarından uzak ormanlık bir alanda yer alan İlçenin ekonomik yapısı tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. İlçede sanayi ve ticaret hayatı gelişmemiştir.

Uludağ'ın güney yamaçları üzerinde 1.026 m yükseltide Keles Deresi vadisinde kurulmuş olan ***Keles,*** İl merkezi Bursa'ya, son zamanlarda epey düzeltilmesine rağmen hâlâ, dönemeçli olan 62 km'lik bir yolla bağlanır. İlin en yüksek ilçesi olan Keles'in kuzeyi ve güneyi dağlıktır. Ekime elverişli alanlarda en çok buğday, arpa ve mısır yetiştirilir. Ayrıca, bağcılık ve küçükbaş hayvan besiciliği önemlidir. İlçede linyit kömürü ocağı bulunmaktadır.

Eski ismi Çardı olan ***Harmancık,*** Bursa şehir merkezine 94 km uzaklıktadır. İlin merkeze en uzak ilçesidir. Harmancık, Asar Dağı ve Küplü dağı arasındaki havzada, Çardı deresi kıyısında kurulmuştur. Daha önce köy olan Harmancık, 1973 yılında belediye, 1987 yılında ilçe olmuştur. 6.000 nüfuslu ilçede halkın büyük çoğunluğu tarım ile uğraşır. Sürekli dışarıya göç veren İlçede, geniş krom yatakları vardır.

Ekonomik Etkinlikler

Bursa İli'nin ekonomisinde giderek azalsa da tarımın önemi hâlâ büyüktür. İl topraklarının 1/3'i tarıma ayrılmıştır. Toprağın verimliliği, ürünün çeşitliliği dolayısıyla Bursa'nın Türkiye tarım ekonomisinde önemli bir yeri vardır. Fakat bu özelliği gün geçtikçe değişmektedir. Önceleri il topraklarını yarıdan fazlasında nüfusunun 4/5'ü tarım ve hayvancılık ile uğraşırken, bugün tarım yapılan topraklarının oranı % 30'un altına düşmüş, kırsal nüfus miktarı 1/10'in altına inmiştir.

Bursa İlinde çalışan nüfusun ekonomik faaliyet kollarına dağılımının yıllar itibariyle değişimine baktığımızda tarımla uğraşan nüfusun oran olarak, sürekli gerilediğini görürüz. Nitekim 1960'da

ziraat, avcılık, ormancılık ve balıkçılık faaliyet kolunda çalışanlar toplam çalışan nüfusun %73'ünü oluştururken, 2000 yılında bu oranın % 34'e gerilemiştir. Daha sonraki dönemlerde sayım yapılmadığı için durumu bilemiyoruz. Fakat günümüzde kırsal nüfusun oranı %10'un altında olduğu için, rahatlıkla tarım faaliyetlerinde çalışan nüfusun bunun altıda olduğunu söyleyebiliriz. Sosyal Güvenlik Kurumu İstatistik Yıllıklarına göre Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık işkolunda sigortalı ücretli çalışanların oranı % 1'in altında gözükmektedir. Tarımda çalışanların çoğu sigortasız olduğu bilinir ama yine de bu miktar % 5'in pek üzerine çıkıyor gibi görünmemektedir. Arazi kullanımı ile ilgili verilere bakıldığında, tarım için kullanılan alanların yıldan yıla azalmakta olduğu görülmektedir. 1995'de hazırlanan "Bursa İli Arazi Varlığı" raporuna göre İl topraklarının dağılımı: % 45 orman, % 42 tarım, % 5 mera ve % 3 diğer arazilerdir. Bu değerlerin günümüzde önemli değişikliğe uğradığı görülmektedir. Nitekim TÜİK 2019 verilerine göre Orman % 45 ile değerini korurken tarım alanlarının oranı % 28'e gerilemiştir. Yani 1995'deki 4.651 km^2 olan tarım alanı 2019'da 3000 km^2'ye gerilemiştir. 1650 km^2 tarım arazisi işlevini yitirmiş ya da terk edilmiştir. Bu durum mera alanları için de geçerlidir. 1995'de yaklaşık 579 km^2 olan mera alanı, 4342 Sayılı Mera Kanunu kapsamında 17 İlçede gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda yapılan tespite göre mera alanı 243 km^2'ye gerilemiştir ki, yarısından fazlası da mera özelliğini yitirmiştir. Buna karşılık 1995'de % 3 olan diğer arazilerin oranı bugün % 25'i bulmuştur.

Tarım Arazisi Kullanımı ve Üretim

Bursa ilinde 2019 TÜİK verilerine göre işlenen tarım alanları ve uzun ömürlü bitkiler alanı toplam 300 bin hektardır. Bunun % 70'i işlenen tarım alanı, % 30'u da uzun ömürlü bitkiler alanıdır. İşlenen tarım alanlarının % 70'i ekilen, % 10 nadasa bırakılan tarla, % 20'si de sebze alanıdır. Tarım alanları ve üretim değerleri ile ilgili tüm rakamlar TÜİK verileri üzerinden 2015-2019 yıllarının ortalaması alınarak elde edilen rakam yuvarlanarak verilmiştir. Aynı şekilde Türkiye toplamıyla karşılaştırırken de son beş yıl ortalamasına göre oranlanmıştır.

2015-2019 ortalamasına göre Bursa il topraklarının % 21'ini oluşturan 215 bin ha tutarındaki ekilen tarlaların % 45,4'ü (97,5 bin hektarı) tahıla, 22,4'ü (48,4 bin hektarı) yem bitkilerine, % 21,2'si (45,6 bin hektarı) sebzelere, % 6,5'i (14 bin hektarı) yağlı tohumlulara, % 2,1'i (4,6 bin hektarı) yumrulu bitkilere, % 1,5'i (3,3 bin hektarı) baklagiller, % 0,7'si (1,6 bin hektarı) endüstri bitkileri ve % 0,1'i (300 hektarı) da süs bitkileri tarımına ayrılmıştır.

Bursa'da tarımsal arazi kullanımının değişimi (1995-2019)

(Bin Hektar)	Toplam işlenen tarım alanları ve arazi	İşlenen tarım alanı										Uzun ömürlü bitkiler							
		Toplam	%	Tahıl	%	Yağlılar	%	Sebze	%	Süs	%	Toplam	%	Meyveler, içecek ve baharat	%	Bağ alanı	%	Zeytin	%
1995	366	299	82	197	54	36	10	66	18		0	67	18	22	6	11	3	35	9
2000	368	297	81	210	57	23	6	64	18		0	70	19	26	7	9	2	35	9
2005	358	284	79	211	59	14	4	58	16		0	74	21	29	8	8	2	37	10
2010	323	244	76	183	57	18	5	43	13		0	79	24	33	10	7	2	38	12
2015	305	216	71	142	47	26	9	47	16	0,3	0	89	29	41	13	7	2	42	14
2019	300	207	69	144	48	21	7	41	14	0,3	0	93	31	46	15	3	1	44	15

Kaynak: TÜİK Bitkisel Üretim İstatistikleri

Tahıl ekiminde buğday, 70 bin hektar ekim alanı ve yılda 206 bin ton ürünle ilk sırayı alır. 13.500 hektardan elde edilen 140 bin ton ürünle mısır ikinci sıradadır. Bunu 2.600 hektar ekim alanından alınan 20 bin ton ürünle pirinç, 8.700 hektar ekim alanından alınan 25 bin ton ürünle arpa ve 1.900 hektar ekim alanından alınan 5 bin ton ürünle yulaf izler. Geriye kalan 1.200 hektarlık alanda da çavdar ve tritikale ekimi yapılmaktadır.

Baklagiller'den en çok nohut ve fasulye ekilmektedir. Nohutun ekim alanı 1.600 hektar, üretimi 2.200 ton, fasulyenin ekim alanı 1.300 hektar, üretimi 2.350 tondur. Geriye kalan 400 hektarlık alanda da sırasıyla bakla, bezelye, mercimek ve soya fasulyesi ekilmektedir.

Yumrulu bitkiler'den kuru soğan ve patates ile biraz da sarımsak ekilmektedir. Kuru soğan 3,1 bin hektar alana ekilmekte ve 100 bin ton ürün alınmaktadır. Patatesin ekim alanı 1,4 bin hektar, üretimi 35 bin ton, sarımsağın ekim alanı 50 hektar, üretimi 250 tondur.

Yağ bitkileri'nden ayçiçeği ile biraz kolza ve çok az da aspir ve susam ekilmektedir. Ayçiçeği 9,7 bin hektarı yağlık ve 3,8 bin hektarı da çerezlik olmak üzere toplam 13,5 bin hektar alana ekilmekte ve 37 bin ton üretim sağlanmaktadır. 500 hektara kolza, 20 hektara aspir ve 16 hektara da susam ekilmektedir.

Endüstri bitkileri'nden tütün sadece İnegöl (50 ha.) ve Orhaneli (10 ha.)'de ekilmekte ve 50 ton ürün alınmaktadır. Eskiden Karacabey'de var olan pamuk ekimi ise ortadan kalkmıştır. Bugün Bursa'da tarımı yapılan endüstri bitkisi sadece şekerpancarıdır. 1.500 hektar ekim alanından yılda 135 bin ton şekerpancarı elde edilir.

Sebzecilik, sulak vadi tabanlarında ve göl çevrelerindeki verimli alanlarda önem kazanmıştır. Artan nüfusun ihtiyacını karşılamak için sürekli talep olması günden güne sebze üretim alanlarını artırmaktadır. Sulanabilen her yerde sebze ekimi yapılmaktadır. Soğan ve sarımsak ile patatesi dâhil etmezsek, toplam 45.600 hektarda sebze ekimi yapılır. Sebzeler arasında 18,5 bin hektar ile en fazla domates ekimine alan ayrılmıştır. Bunun 2/3'si salçalık domates içindir. Toplam üretim yıllık 1,5 milyon tondur ve Türkiye toplam salçalık domates üretiminin % 30 ile ilk sırada yer alır. Bursa'da 7,2 bin hektar alana ekilen taze baklagil sebzeleri ikinci sırada gelir. Taze baklagillerden fasulye (3,5 bin ha. dan 57 bin ton), bezelye (3,3 bin ha. dan 38 bin ton), barbunya (300 ha. dan 3500 ton) ve bakla (160 ha. dan 1800 ton) ekilir. Üçüncü sırada 5,6 bin hektar alan ile biber gelir. Biber alanlarının yarısından fazlasında sivri (75 bin ton), 1/3'inde salçalık kapya biber (68 bin ton), 1/5'inde de dolmalık biber (52 bin ton) yetiştirilir. Üretim miktarı açısından iller arasında Bursa, dolmalık biberde 2., sivri biberde 3. sırada yer alır. Dördüncü sırada da 5,3 bin hektar alan ile bostan (3,7 bin ha. dan 166 bin ton karpuz; 1,6 bin ha. dan 43 bin ton kavun) yer alır. Daha sonra karnabahar, beyaz lahana. brokoli, Brüksel lahanası gibi kışlık sebzeler ile pırasa, patlıcan, ıspanak, marul, sakız kabak, enginar, hıyar, bamya, maydanoz, kereviz, taze soğan, balkabağı üretilir.

*Meyvecilik*de çok gelişmiştir. Meyve üretim alanları sürekli artmaktadır. Meyveliklerin toplam tarım alanlarına oranı 1995'de % 18 iken bugün % 31'e yükselmiştir. Türkiye genelinde bu oran % 15'tir. Son 25 yılda zeytinliklerin alanı 10 bin hektar, diğer meyvelerin alan da 25 bin hektar artmıştır. Fakat

bağların alanı 2/3 oranında (6 bin ha.) azalmıştır. Marmara denizi ve İznik gölü kıyılarında geniş yer kaplayan zeytinliklerin İl ekonomisinde önemli yeri vardır. 40 bin hektarı sofralık, 13 bin hektarı da yağlık olmak üzere toplam 53 bin hektar alan kaplayan zeytinliklerden yılda 80 bin ton sofralık, 45 bin ton da yağlık zeytin elde edilmektedir. Türkiye sofralık zeytin üretiminin 1/5'i Bursa'da gerçekleştirilir. Meyveliklerin yarısından fazlasını kaplayan zeytinliklerden sonra en fazla alan kaplayan meyve 8,6 bin hektar ile armuttur. Yılda Türkiye üretiminin % 38'i olan 190 bin ton armut üretilir. İsmi Bursa ile birlikte anılan şeftali bahçeleri (6,7 bin hektar) de geniş yer tutar. Yılda 92 bin ton şeftali elde edilmektedir ki, bu Türkiye üretiminin % 12'sine karşılık gelir. Kapladığı alan büyüklüğü bakımından dördüncü sırada (6 bin hektar) kiraz bahçeleri gelir. Yıllık kiraz üretimi Türkiye toplamının % 7'si (42 bin ton) kadardır. Kirazın yarısı Dağ yöresinden sağlanır onu İnegöl ve Bursa ovaları izler. Cevize de geniş yer (5,1 bin hektar) ayrılmıştır. Yıllık toplam ceviz üretimi 8 bin ton kadardır. Bağlar İznik Gölü çevresinde ve ovaları çevreleyen yamaçlarda geniş yer kaplar. Bu bağlarda Müşküle adıyla tanınan üzüm türü yetiştirilmektedir. Bağlık alanlardan yılda yaklaşık 33 bin ton üzüm elde edilir. Ayrıca Bursa'da elma, çilek, incir ve erik (1,9 bin hektarda 20 bin ton) üretimi önemlidir. Türkiye çilek üretiminin 1/10'den fazlası Bursa'dan sağlanır. Bursa bir geçiş iklimi sahasındadır. Geçiş iklimlerinde ürün çeşitliliği artar. Bursa'da da, miktarları fazla olmasa da, çok çeşitli meyve üretimi söz konusudur. Bunların başında Ahududu gelir. Türkiye üretiminin tamamına yakını olan 630 hektardan 5500 ton ürün elde edilir. Son yıllarda bazı yeni ürünler Bursa'da kendisine yer bulmaya başlamıştır. Bunlardan kivi (4300 ton) ve maviyemiş (yaban mersini) dikkat çekicidir. Karacabey ovasında çekirdeksiz üzüm ve mandalina bahçeleri kurulmaya başlamıştır. Son olarak bir yanılgıya da işaret etmek gerekir. Kestane şekeri ile ünlü Bursa'nın büyük bir kestane üreticisi olduğu zannedilir. Hâlbuki yıllık 2 bin ton kadar olan üretimiyle Türkiye toplamının sadece % 3'ü kadar üretim yapmaktadır.

Bursa'nın ünlü meyvesi Şeftali

Hayvancılık

İl yüzölçümünün sadece % 2,5'ini kaplayan çayır ve meraların yetersiz olduğu Bursa ilinde hayvancılık, -özellikle büyükbaş hayvancılıkta yoğun olmak üzere- açık ve kapalı ahırlarda entansif yetiştiricilik şeklinde yapılmaktadır. İlde yetiştirilen küçük ve büyükbaş hayvan sayısı 715 bin kadardır. Küçükbaş hayvanlardan 150 bin kadarı merinos olmak üzere toplam 400 bin koyun ve 93 bin keçi beslenmektedir. Büyükbaş hayvan sayısı 215 bin kadardır. Sığırların tamamına yakını kültür ya da kültür melezidir. Yerli sığır sayısı 10 bin kadardır. Karacabey, M.Kemâlpaşa ve Yenişehir en fazla büyük ve küçükbaş hayvan besleyen ilçelerdir. Yöre hayvancılığının geliştirilmesi için Osmanlı döneminde kurulmuş olan Karacabey (Harası) Tarım İşletmesi, Bursa'nın olduğu kadar ülkemizin de gözde kuruluşlarındandır.

Bursa'da yıllık yaklaşık 265 bin ton inek, 13 bin ton koyun, 4600 ton keçi ve 850 ton manda sütü üretilmektedir. Arıcılık, ipekböcekçiliği ve kümes hayvancılığı önemlidir. Son yıllarda et tavuğu

sayısında (4.750.000) azalma, yumurta tavuğu sayısında (6.250.000) da artışlar gözlenmektedir. Diğer kümes hayvanlarından hindi sayısı 60 bin, ördek 6 bin, kaz ise 4500 civarındadır. Yıllık yumurta üretimi de bir milyar adetten fazladır. Tavukçuluk en fazla Karacabey, Mustafakemâlpaşa, Yenişehir ve Mudanya'da gelişmiştir. İlde arıcılık büyük gelişme içindedir. Arıcılık faaliyetinde bulunan yaklaşık 1500 işletme vardır. Bu işletmelerin sahip olduğu yaklaşık 85 bini bulan arı kovanlarından yılda 900 ton bal alınır. Bursa ipekböceği kozası yetiştiriciliğinde eskiden beri ün yapmıştır. Fakat suni ipek karşısında cazibesini yitiren doğal ipek üretimi artık zorla ayakta tutulmaya çalışılmaktadır. İlde 125 kutu ipekböceği kalmış ve bunlardan 2 ton koza üretilmektedir.

İlin Marmara Denizi kıyıları su ürünleri bakımından çok zengindir. Avcılığı en yaygın balık türleri palamut, sardalye, karagöz, kefal, lüfer, tekir ve çinakoptur. Ayrıca İznik ve Uluabat göllerinde tatlısu balıkçılığı da önemlidir.

Tarım Yöreleri

Bursa Ovası ve Çevresi: İl toplam tarım alanlarının % 14'üne sahip olan Bursa ovası, meyveciliğin ön plana çıktığı bir yöredir. Zeytin ve bağ alanları dışındaki meyveliklerin % 40'a yakını Bursa ovasında yer alır. Zeytinlik ve bağların da 1/10'i bu yöredедir. İlde yetiştirilen armut, şeftali, incir, ahududu, böğürtlen, ayva, kızılcık ve dut gibi meyvelerin yarıdan fazlasını hatta bazılarının tamamını Bursa ovası sağlar. Yine ildeki sebzeliklerin 1/10'ini barındıran Bursa ovası, maydanoz, nane, tere, dereotu, semizotu, roka, kereviz ve enginar gibi sebzelerin tamamını ya da tamamına yakınını üretmektedir. Tahıl üretim alanlarının % 9'una baklagiller alanının % 5'ine sahip olan Bursa ovası sadece kırmızı mercimek üretiminde diğer alanların önündedir. İlin toplam büyükbaş hayvan varlığının % 12'si ve küçükbaş hayvan varlığının % 18'i bu yörede beslenir. Yörede et tavuğu (% 5) ve yumurta tavuğu (%8) üretiminde özellikle Nilüfer ilçesi dikkat çeker. İldeki arı kovanlarının da % 42'si Bursa ovası ve çevresinde yer alır.

Marmara Kıyıları: Mudanya ve Gemlik ilçelerinden oluşan yöre ilin toplam tarım alanlarının 1/10'una sahiptir. İldeki zeytinliklerin yarıya yakını bağların da 1/10'inden fazlası buradadır. Meyveler içinde incir, nar ve hünnap en önemlileridir. Sebzelerden de enginar ve balkabağı en göze batan ürünleridir. İlin toplam büyükbaş hayvan varlığının % 4'ü ve küçükbaş hayvan varlığının % 6'sı bu yörede beslenir. Yumurtacı tavuk varlığının % 14'ü, arı kovanlarının da % 8'i bu yöredедir. Denize kıyısı olan bu yörede balıkçılık faaliyetleri de sürdürülür.

Karacabey ve Mustafakemâlpaşa Ovaları: Bursa'nın en geniş tarım alanlarına sahip kesimidir. Toplam tarım alanlarının yaklaşık % 40 buradadır. İlde ekilen sebze alanlarının % 60'ı, sanayi bitkileri tarlalarının % 56'sı, tahıl ve yem bitkileri alanlarının % 55'i, yumrulu bitkiler alanını % 51'i bu yörede yer alır. Fakat meyveliklerin sadece % 6'sı bu ovalardadır. Karacabey ovasında çekirdeksiz üzüm ve mandalina üretim denemeleri sürmektedir. Meyveler içinde badem, kayısı ve fındık en dikkat çekenleridir. Yöre Bursa'nın en fazla hayvan besleyen bölgesidir. Bursa'nın toplam küçükbaş hayvan varlığının % 27'si ile büyükbaş hayvan varlığının % 36'sı bu yörede beslenir. Özellikle manda varlığının % 90'ı bu yöredедir. Bursa'da üretilen et ve yumurta tavuklarının yarıdan fazlası

bu yöreden sağlanır. Arı kovanlarının da 1/5'i bu yörededir.

Karacabey ve M.Kemâlpaşa arasında yaklaşık 100 km^2 alan üzerinde kurulu olan Karacabey (Harası) Tarım İşletmesi, günümüzde saf kan Arap atı, Karacabey Esmeri diye bilinen damızlık sığır ve Merinos cinsi koyun yetiştiriciliğiyle öne çıkmaktadır. Bunun yanında bitki tohumu ıslahı, tavukçuluk faaliyetleri, saf kan Sivas Kangal ve Akbaş cinsi köpek üretimi faaliyetleri de sürdürülmektedir. 2001 yılında Karacabey Tarım İşletmesi arazilerinden bir bölümü özel pansiyon harası niteliğindeki ve saf kan İngiliz tayları yetiştiren Türkiye Jokey Kulübü'ne tahsis edilmiştir.

İznik Gölü Havzası

İnegöl ve Yenişehir Ovaları: Bursa'daki tarım alanlarının yaklaşık 1/5'i bu yörede yer alır. Tarım alanlarının kullanım oranları her iki ilçede oldukça farklıdır. Yenişehir'de % 62'si tarla arazisi, % 18'i sebze, 12'si tarıma elverişli olduğu hâlde kullanılmayan arazi, % 4'ü meyvelik % 4'ü de nadasa bırakılan arazidir. İnegöl'de ise % 58'i tarla, % 35'i meyvelik, % 4'ü sebzelik % 2'si nadas ve % 1'i de bağ alanıdır. İnegöl'de meyvecilik ön plana çıkmaktadır. Yörede ceviz, elma, armut, şeftali, kiraz, erik öne çıkan meyvelerdir. İnegöl Bursa'nın ürettiği kestanenin % 83'ünü tek başına sağlamaktadır. Fındık alanlarının 2/3'si, ceviz alanlarının 2/5'si ve elma alanlarını 1/3'i bu yörededir. Yenişehir ovası Bursa'daki sivri biber alanlarının % 60'ına, taze fasulye, beyaz lahana ve ıspanak tarlalarının yarısına sahiptir. Turp bezelye ve balkabağı diğer fazla ekilen sebzelerdir. Bursa'nın önde gelen hayvancılık yörelerinden olan bu ilçelerde Bursa toplam küçükbaş hayvan varlığının % 21'i ile büyükbaş hayvan varlığının 31'i beslenir. Et tavuğunun % 33, yumurta tavuğunun da % 17'si bu yörede üretilir. Arı kovanlarının da % 16'sı bu yörededir.

İznik Gölü Havzası: Bursa'nın toplam tarım arazilerinin 1/10'ine sahip olan yöre arazisinin yarıya yakını (% 46'sı) zeytinliktir. Bu oran Orhangazi ilçesinde 2/3'dir. İznik'te arazilerin % 21'i bağ, % 12'de meyveliklere ayrılmıştır. Yöre tarım arazilerinin % 8'i sebzelik, % 6'sı da tarla arazisidir. Meyveler arasında kivi ve mavi yemiş ile sebzelerden pepino yöreye yeni giren ve hızla yayılmaya başlayan ürünlerdir. Sebzelerden sofralık domates, sakız kabak, kırmızılahana, pazı, patlıcan, barbunya, Brüksel lahanası ve turşuluk hıyar üretiminde önde gelir. İlin toplam büyük ve küçükbaş hayvan varlığının % 5'i, arı kovanlarının da % 8'i bu yörededir.

Dağ Yöresi: İlin toplam tarım alanlarının % 12'sine sahip yörenin tarım arazilerinin % 19'u nadasa bırakıldığı için % 18'i de terk edildiği için kullanılmamaktadır. Geri kalan arazilerden % 43'ü tarla, % 16'sı meyvelik, % 2'si sebzelik ve % 2'si de bağ alanıdır. Meyvelerden çilek, vişne, kiraz üretiminde ilde ilk sırayı alır. Anason, kekik ve çörek otu üretiminin de tamamı bu yörededir. Tahıllardan çavdar ve tritikale, baklagillerden yeşil mercimek, patates, sarımsak, aspir ve susam başlıca ekilen ürünlerdir. Yem bitkilerinde il toplamının % 13'ü bu yöreden sağlanır. Bursa'nın toplam küçükbaş hayvan varlığının 1/5'i ile büyükbaş hayvan varlığının 1/10'i bu yörede beslenir. Arı kovanlarının da % 7'si bu yörededir.

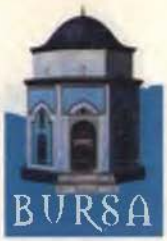

Yeraltı Zenginlikleri*

Bursa, önemli yeraltı zenginliklerine sahip bir ilimizdir. En önemli rezervler bor mineralleri ve Uludağ'dan çıkartılan volfram madenidir. Ülkemizin önemli bor yataklarından biri Mustafakemâlpaşa-Kestelek sahasında yer almaktadır. Bu yatakta 6.291.000 ton rezerv mevcuttur. Uludağ Volfram Yatağı, granodiyorit-mermer dokunağı ve dokunağa yakın mermerler içinde oluşmuş, hidrotermal kökenli bir yataktır. Toplam rezervi 16.587.177 tondur. 1977 yılında deneme üretimine başlayan ve 1989 yılında üretimi durdurulan Uludağ Volfram Madeninde, 1980 yılından 1988 yılına kadar toplam 1.014.414 ton tüvenan cevher üretimi yapılmıştır.

Bursa İlindeki jeolojik çeşitlilik birçok maden yatağı oluşumunu da beraberinde getirmiştir. İl sınırları içinde M.T.A. tarafından tespit edilen önemli metalik madenler altın, antimon, bakır-kurşun-çinko, krom, nikel, manganez ve molibdendir. İnegöl-Sülüklügöl sahasında tespit edilmiş olan altın rezervlerinin 20 bin ton kadar olduğu sanılmaktadır. Aynı sahada 14.400 ton antimon rezervi de bulunmaktadır. Bu yataktan geçmiş yıllarda bin ton kadar cevher üretilmiştir. İldeki diğer antimon yatağı Keles'in Kozbudaklar köyündedir. Buradan da geçmiş yıllarda bir miktar üretim yapılmıştır. Sahada aynı zamanda 210 bin ton mümkün rezerve sahip volfram yatakları da tespit edilmiştir.

İlde önemli bakır-kurşun çinko sahaları yer almaktadır. Bunlardan en önemlileri İnegöl ilçesindeki Hayriye ve Saadet köyleri sahalarındadır. Bu sahalarda toplam 263.000 ton rezerv belirlenmiştir. Yatakların çoğu geçmiş yıllarda işletilmiştir. Orhaneli ve Harmancık ilçelerinde çok sayıda krom yatak ve zuhurları bulunmaktadır. Orhaneli krom yatakları bantlı-benekli iken, Harmancık krom yatakları ise çoğunlukla masif cevherlerden oluşmaktadır. Buradaki yatak ve zuhurlardan bugüne kadar 86 tanesi işletmeye alınmış ve bunların çoğu değişik nedenlerle terk edilmiştir. Farklı tenörlü toplamda 3 milyon ton krom rezervi tespit edilmiştir. Bunlara ek olarak, Orhaneli yöresinde, düşük tenörlü 5-6 milyon ton potansiyel rezervin varlığı bilinmektedir. Orhaneli ilçesi aynı zamanda manganez ve sülfit tip nikel oluşumlarına da ev sahipliği yapmaktadır. İlçede 180 bin ton nikel rezervi tespit edilmiştir.

Bursa il sınırları içinde M.T.A. tarafından tespit edilen önemli endüstriyel hammaddeler başta bor ve mermer olmak üzere feldspat, manyezit, kalsit, tuğla-kiremit, jips, kaolen, kireçtaşı ve talktır. Karacabey beyazı, Mustafakemalpaşa siyahı ve Gemlik diyabazı mermerleri yörenin bilinen önemli mermer potansiyellerini oluşturmaktadır. Feldispat oluşumlarına Orhaneli'nin Yeşiller Köyü sahasında rastlanmaktadır. Cevherler seramik sanayiinde kullanılabilir niteliktedir. Manyezit oluşumu Mustafakemalpaşa ilçesinin Söğütalan mahallesinde 16 bin ton görünür rezerv tespit edilmiştir.

Gemlik Gübre tesislerinin ihtiyacını karşılamak için gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda pudralama ve dolgu malzemesi olarak kullanılabilecek nitelikte 156 milyon ton muhtemel kireçtaşı rezervi tespit edilmiştir. Orhangâzi ile Gemlik arasında, Yalova-Bursa Karayolunun Armutlu Yarımadası tarafında

---

** Bu bölümdeki bilgiler MTA tarafından hazırlanan "Bursa ili maden ve kaynakları" broşüründeki bilgilerden özetlenerek hazırlanmıştır.*

kalan bölgede kırma taş kalker, kalsit ve yapıtaşı üretimi yapılan ocaklar, İnegöl-Yenişehir yoluna yakın birçok noktada kırma taş ocağı bulunmaktadır. Karacabey ilçesindeki Şahmelek ve Kurşunlu sahalarındaki yataklarda toplam rezerv 8352 tondur. Mustafakemâlpaşa ilçesindeki kaolen yatağının mümkün rezervi 10 milyon tondur. Yenişehir ilçesinde 22 milyon ton jeolojik rezerve sahip orta-iyi kalitede tuğla-kiremit hammaddeleri tespit edilmiştir.

Orhaneli-Burmu-Çivili-Sağırlar, Keles-Harmanalan, Keles-Davutlar, Mustafakemalpaşa-Devecikonağı, Mustafakemâlpaşa-Soğukpınar kömür sahaları tespit edilmiştir. Orhaneli-Burmu-Çivili-Sağırlar linyit sahasındaki kömürler sanayi ve ısıtmada kullanılmakta ve açık ve kapalı işletme yapılmaktadır. 1900 Kcal/kg alt ısıl değerine sahip Keles-Harmanalan linyit sahasında 29 milyon ton üretilebilir rezerv vardır. Keles-Davutlar linyit sahasında açık ve kapalı olarak işletilebilecek 33.748.000 ton görünür+muhtemel rezerv belirlenmiştir. Mustafakemâlpaşa-Devecikonağı sahasının alt ısıl değeri 3840 kcal/kg'dır. Sahada 15.415.000 ton toplam rezerv, 7.806.000 ton mümkün rezerv, 7.609.000 ton muhtemel rezerv bulunmaktadır. Isıtma ve sanayide kullanılan kömürü özel sektör üretmektedir. Mustafakemalpaşa-Soğukpınar sahasında ise 1.222.000 ton muhtemel rezerv bulunmuştur.

Orhaneli ilçesi Karıncalı Beldesinde bulunan Orhaneli Termik Santralının ihtiyacı olan linyit kömürlerinin üretimi ilçe çevresindeki sahalardan temin edilmektedir. Santralın kurulu gücü 210 MW olup 154 KW gerilim seviyesinde ve yılda 1.5 milyar KW saat enerji üretimi gerçekleştirmektedir. Bursa'da termik santralden başka, Ovaakça'da doğalgaz ateşlemeli kombine çevrim enerji santrali bulunmaktadır. Santral, % 55 verimlilikte çalışan 715,5 MW gücünde iki blok olarak, toplamda saatte 1431 MW elektrik üretebilen Türkiye'nin 3. büyük Doğalgaz Santrali'dir. Ayrıca özel sektöre ait olan Bursa'nın Nilüfer ilçesi Akçalar mevkiinde yer alan Uluabat HES, 100 MW kurulu güce sahip ve yılda 422.627 GWh elektrik enerjisi üretmektedir. Mustafakemâlpaşa ilçesi Emet Çayı üzerinde kurulacak olan Kızkayası Barajı 126,36 MWe kurulu güce ve yıllık 395 milyon 610 bin kilovatsaat elektrik üretim kapasitesine sahip olacaktır.

Yeraltı şifalı kaynak suları yönünden Bursa zengin bir ilimizdir. Kaplıcaların başlıcaları: Merkez ilçede Çekirge kaplıcaları ile İnegöl ilçesindeki Oylat kaplıcalarıdır. Çitli ve Mustafakemâlpaşa madensuları da pazarlanmaktadırlar. Bursa ilinde Kaynarca-Çekirge, Orhangâzi-Kerâmet, İnegöl-Oylat, Gemlik-Terme, Mustafakemâlpaşa-Tümbüldek, Orhaneli-Ilıcaksu, Orhaneli-Sadağ ve Ağaçhisar jeotermal alanları bulunmaktadır. Kaynarca-Çekirge jeotermal alanındaki sıcak su kaynakları Kaynarca grubu ve Çekirge grubu şeklinde 2 grupta toplanmaktadır. Kaynarca-Çekirge jeotermal alanında MTA ve özel şahıslarca açılan toplam 8 adet sıcak su kuyusu bulunmaktadır. İnegöl-Oylat jeotermal alanında Oylat kaplıcaları civarında kırık ve çatlaklardan birçok sıcak su çıkışı gözlenmekte olup, bunlar genelde sızıntı şeklindedir. Bu çıkışlardan 2 tanesi kaptaj hâlinde toplanarak kullanılmaktadır. Bunlara Oylat–1 ve Oylat–2 kaynakları adı verilmiştir. Tümbüldek jeotermal alanı içerisinde MTA'ya ait bir adet sıcak su kuyusu bulunmaktadır. Kuyudan 51°C sıcaklık ve 55 lt/sn debiye sahip akışkan tespit edilmiştir. Orhaneli-Ilıcaksu jeotermal alanında ise çok düşük debili birçok kaynağa rastlanmaktadır. Kaynakların sıcaklık değerleri 37 ile 45,5°C arasında olup, debileri 0,66 lt/sn'den küçüktür. Sadağ jeotermal alanında da 63,2°C sıcaklık ve 1 lt/sn debiye sahip düşük debili bir adet kaynak bulunmaktadır. Ağaçhisar jeotermal alanındaki kaynağın sıcaklık ve debi değerleri ise 39,4°C ve 2 lt/sn'dir.

Sanayi

Bursa İli Türkiye'nin, İstanbul (%31)'dan sonra ikinci büyük endüstri merkezidir. Sanayi sicil kayıtlarına göre Türkiye'deki sanayi işletmelerinin % 8'i Bursa'da yer almaktadır. Bursa'da sanayi işyerlerinin % 20'si çalışanların da % 26'sı tekstil sektöründedir. Çalışanların % 24'ü otomotiv, % 13'ü de makine-metal sektöründedir. Böylece toplam çalışanların % 62'sini barındıran bu üç sektör Bursa sanayinde ön plana çıkmaktadır. Bunları mobilya ve gıda takip etmektedir. Türkiye genelinde otomotivde istihdam edilenlerin % 36'sını, tekstilde istihdam edilenlerin %17'sini barındıran Bursa, bu sektörlerde 1. sıradadır. Mobilya imâlatında da 2. sırada yer alır.

Bursa'da İpekçilik

Bursa'da sanayinin mazisine baktığımızda, ipekböcekçiliğinin I. Justinian döneminden (527-565) başlayarak günümüze kadar süregelmiş köklü bir kültür olduğunu görürüz. İpek üretiminin Avrupa'da mekanik donanımlarla yapılmaya başlaması ile Bursa'da asırlarca tarım ve el sanatı olarak sürdürülmüş olan ipek dokumacılığı rekâbet gücünü kaybederek, büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. 1830'larda, yabancı girişimciler, ithâl ettikleri buharlı makinelerle ipek üretimini ve diğer dokuma endüstrisini geliştirmişlerdir. Bursa'da sanayileşmenin başlangıcı olan bu tarihten 1908 yılına kadar ipekli dokuma düzeyini korumuş ve İpek sanayi şehri olarak Bursa, ipek yumakları için en önemli bir yer hâline gelmiştir. Ayrıca küçük zanaat tesislerinde de, ipek dokuma, boyama ve baskı işleri devam etmiştir. Kapitülasyonlar ile yabancılara ekonomik ayrıcalık tanınması ve ticaret özgürlüğünün getirilmesi ile Bursa'da ekonomik canlanma yaşanmış ve şehrin ekonomisi uluslararası düzeye ulaşmıştır. Geç dönem Osmanlı ipek sanayi şehri olarak Bursa'nın karakterleri arasında, şehri saran dut ağaçları ve kozaları depolamak için yapılmış özel yapılar da dikkat çekmekteydi. İplikleri kozalardan daha kolay ayırmak için, Hisar'ın doğusundaki Gökdere ile batısındaki Cilimboz derelerinden alınan sulardan yararlanılmasıyla Bursa'da ilk sanayileşme alanları ve zamanla modern sanayi tesisleri de buralarda kurulmuştur. I. Dünya Savaşı'nın ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin sona ermesi, Bursa'nın bir üst düzey ipek sanayi şehri olmasının da sonunu getirmiştir.

Osmanlı döneminde azınlıklar ve yabancılar ekonomideki aktif gruplardı, I. Dünya Savaşı'nın sonunda bunların göç etmesi ile var olan sanayinin de çökmesi ve özel sermaye birikiminin olmaması, devletin bu konuya el atmasına sebep olmuş ve Sümerbank kurulmuştur. Sümerbank, 1990'ların sonuna kadar Bursa'nın en büyük sanayi kuruluşu olarak kalacak olan Merinos fabrikasının sahibi idi. Fabrika, 1938 yılında 1.500 çalışanla faaliyete geçmiş, otuz yıl sonra çalışan sayısı 12 bine yükselmiştir. Bu Kurum, Bursa'daki dış kenar endüstriyel kuşağın başlangıcıdır. Bursa'nın büyük boyutlu yün fabrikasına ek olarak, 1930'larda, bir ipek fabrikasının üretime yöneliminin dönüştürülmesiyle oluşturulmuş iki küçük, orta büyüklükte özel sektör yün fabrikası daha vardı. 1950 yılından sonra, özel sanayi faaliyetlerini teşvik etmeyi amaçlayan yeni bir ekonomik politika uygulamaya başlanmasıyla birlikte

Bursa'da, çok sayıda küçük endüstriyel şirket ortaya çıkmış ve olağanüstü bir sanayileşme artışı olmuştur. 1967 yılında, Bursa şehrinde yapılan bir incelemede, az sayıda dokuma tezgâhı ve çalışanı olan yaklaşık 800 civarında tesis tespit edilmiştir.*

Tekstil sanayi, yün, pamuk, ipek, yapay ipek, tamamen işlenmiş ve karıştırılmış gibi çok çeşitli üretim yönelimleri ortaya çıkmış, kaplıca kasabası olan Bursa'da, havlu üretimi, özellikle küçük dokuma atölyeleri için çok uygun bir iş hâline gelmişti. Bu durum sonunda, küçük dokuma atölyeleri ile daha büyük olan boyama ve kumaş baskı şirketlerinin bir ağ içinde bir arada çalışmaları ile sonuçlanan bir bütünleşmeyi doğurmuştur. Bu gelişme ile Bursa, şehir olarak tekstil sanayinde derinlik ve genişlik kazanmıştır. Böylece müşterilerinin taleplerini karşılayamayan birçok küçük dokuma şirketi, "dağıtım sistemi" ve "taşeronluk" gibi en az iki yolla organize çalışarak çözüm üretmişlerdir. Çoğu toptancı olan tüccarlar, küçük şirketlere ham madde temin etmiş ve ürünlerini satmışlardır. Dokuma fabrikaları, iplikhâneler, boyahâneler, baskıcılar ve farklı büyüklükleri ile çeşitli tekstil şirketleri göz önünde bulundurulduğunda, aynı zamanda konum bakımından da büyük çeşitlilik sergilenmiştir. Genel olarak, şehrin kuzeyinde küçük dokumacılığın yoğunlaşmasına, daha azı da şehrin doğu eteklerine doğru yayılmaya ve böylece endüstriyel bir dış halkanın oluşmasına sebep olmuştur. Devlete ait Merinos fabrikalarının geniş çaplı iş gücü ve şehrin genişleyen tekstil endüstrisinde özel endüstriyel istihdam imkânı ile birlikte kırsal alandan göç başlatmıştır.

1980'lerdeki ekonomik politikadaki yeni ve derin değişim, özel sektörün üretim hedefine ithâl ikâmesinin eklenmesi ile Bursa şehrine yönelik sanayileşmeye yeni bir hız kazandırmıştır. Sadece devlet mülkiyetindeki işletmelerin özelleştirilmesi değil, aynı zamanda finans ve dış ticaretin liberalleşmesi de Türkiye'nin ihracata, ülkenin/sanayinin dünya ekonomisine katılmasıyla, şirketler için rekâbetçi bir ortam yaratmıştır. Böylece Bursa'da tekstil endüstrisinin varlığını sürdürmekle kalmamış, önemli ölçüde genişletmiştir. Böylece pamuk ve yün gibi bir tekstil endüstrisi için gerekli olan temel hammaddelerin yerel alanda ve çevrede yetersiz olmasına rağmen, tam gelişmiş ve dünya pazarında tekstil sektörüne ulaşmıştır.

Özetle, çeşitli hammaddelerin, tüm muhtemel üretim aşamalarının mevcudiyeti (iplik üretimi, eğirme, dokuma, boyama, kumaş baskı, terbiye), işletme büyüklüklerinin çeşitliliği (çok büyük orta, küçük, çok küçük) ve farklı mülkiyet (devlet, özel) Bursa'da tekstil endüstrisinin yerel, sinerjik bir ağını ortaya çıkarmıştır. Birçok tekstil firması ile sadece giyim üretimi düzeyinde değil, aynı zamanda üretimin diğer aşamalarında da şehirdeki yerelleşme sorununu gündeme getirmiştir. Bursa şehrinin modern, uluslararası rekabetçi, çok yönlü tekstil endüstrisi, zanaatkarlık başlangıçlarından itibaren uzun bir gelişme süreci içinde ortaya çıkmıştır.

Şehirdeki otomotiv endüstrisi 1970'lerin başında yeni bir sıçrama alanı ortaya çıkarmıştır. O yıllarda sadece Bursa'nın değil, Türkiye'nin de otomobil endüstrisi için bir birikimi yoktu. Aslında 1950'lerden beri, birçok alanda ilgili değişikliklere sahip sanayileşmiş bir toplum olma yolunda ilerleyen ülkenin sosyal gelişmesi buna müsaitti. 1970'li yılların başlarında Bursa'da iki büyük otomobil fabrikası

* R. Stewig - 1974

yabancı katılımla kurulmuştur. % 40 yabancı sermayeli Tofaş-Fiat ve yaklaşık 1960'lı yıllarda, küçük bir fabrika olan Karsan, minibüs üretimi için Peugeot ile işbirliği içinde oluşturulmuştur. 880 kişilik ilk işgücü ile başlayan Tofaş-Fiat'ta, 20 yıl sonra çalışan sayısı 8 binden fazladır. Otomobil endüstrisinin Bursa'da kurulma süreci, ülkenin ekonomik politikasının ithâl ikâmesini norm olarak kabul ettiği bir aşamadır. Bu doğrultuda da Tofaş-Fiat'ta gelişme gözlenmiştir. Başlangıçta, üretimin yaklaşık % 45'i yerel imkânlarla gerçekleştirilirken, zamanla daha fazla şirket içi üretim eklenmiş ve 1990'larda, % 95'lik bir yerel üretim payına ulaşılmıştır. 1980'lerin başında ihracata yönelimi getiren yeni bir ekonomi politikası oluşturulmuş ve Tofaş-Fiat için komşu Arap ülkelerine ihracata başlanmasıyla üretim dört kat artmıştır.

Motorlu taşıtlar, hepsi kendi bünyesinde imâl edilmeyen çok sayıda parçadan oluştuğu için, Bursa, mevcut otomotiv endüstrisine tedarikçilerin ekonomik temelini de taşımaktadır. Bu sadece çok sayıda küçük işletmelerin ortaya çıkması demek değil, aynı zamanda büyük ölçekli bir operasyonu da yaratmıştır. Dizel motorlar için enjeksiyon ve enjeksiyon pompaları üreten ve dünya çapında satış yapan Bosch, ürünlerinin % 95'ini ihraç etmektedir. Fabrika, 2002 yılında faaliyete başladıktan birkaç yıl sonra 2.800 kişi istihdam etmeye başlamıştır. Böylece, bir taşeron firma, bir araba fabrikasının büyüklüğüne taşınmıştır. Bursa dışındaki diğer fabrikalar ve diğer üretim tesisleri ile birlikte Bosch, Türkiye'deki en büyük yabancı işverenlerden biridir.

Bursa'daki otomobil endüstrisine binek otomobil üretimi hâkim olmasına rağmen, Tofaş-Fiat ve Oyak-Renault'nun ilk çalışmalarına başka şirketler de eklenmiştir. Bursa'daki tekstil endüstrisine benzer şekilde, büyük, orta ve küçük ölçekli şirketler de bulunmaktadır. Yan sanayileşme ile kompozit üretim yapılabilmesi için tedarikçiler ve nihai ürün üreticilerinin bir endüstri karışımı durumundadır. Son yıllarda Bursa'da tekstil sektörünü geride bırakan, otomotiv endüstrisinin mevcut tesislerinin bu entegrasyonu neticesinde, sektördeki yerel bir etkileşim mümkün olabileceği gibi, zor ekonomik dönemlerin yönetimi için bile elverişli bir durum söz konusudur.

Endüstriyel çeşitliliğin fazla olduğu Bursa'da otomotiv ve tekstilden başka sanayi dallarında da artış olmuştur. Bıçakları ile ün yapan Bursa, metal eşya imâlat sanayide çok gelişmiştir. İl sınırları içinde çok sayıda büyük sanayi kuruluşu vardır. Bu kuruluşlar gıda, (konserve, süttozu, bitkisel yağ, un, gazoz, meyve suyu), orman ürünleri, kimya ve makina imâlatı sahalarındadır.

Bursa'nın sanayileşmesinin ilk yüz yılında, yani 19. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın ortalarına kadar, şirketler kendi yerlerini kendileri seçmişlerdir. Böylelikle, 1950'li yıllarda mekân planlaması olmaksızın, o zamanlar oldukça küçük bir şehir olan Bursa'nın etrafında hemen hemen kapalı bir sanayi kuruluşları halkası inşa edilmiştir. İpek endüstrisi bağlamında kurulmuş olan ilk iki fabrika, şehrin güneybatı ve güneydoğu eteklerinde su açısından zengin dağ derelerinde, 1850 civarında inşa edilmiştir. Daha sonra Cumhuriyet döneminde, şehrin kuzey ve doğu eteklerinde, devlet tarafından işletilen çok büyük yün endüstrisi ve birçok küçük özel dokuma ve ayrıca orta ölçekli boyama ve kumaş baskısı tesisleri kurulmuştur. Bursa'da 1950'lerden sonra, sanayileşmede yeni, uzun ömürlü bir patlama başladığı zaman, başta tekstil ve otomotiv endüstrisi olmak üzere çeşitli sanayi sektörlerindeki birçok büyük ve küçük işletme, şehir alanın sınırlarını ovanın kuzey kenarına taşıran mekân ve şantiye planlaması yapmışlardır.

Bursa, Türkiye'de 1960'ların başlarında "Organize Sanayi Bölgesi" inşa edilen ilk şehir olmuştur. Yer olarak Bursa'dan Mudanya limanına giden yol kenarında, o zamanlar şehir yaklaşık 10 km uzaklıkta bulunan bir yerleşim yerine yanaşık alan seçilmiştir. OSB'nde, Ticaret ve Sanayi Odası altyapı geliştirme, caddeler ve yollar, su, kanalizasyon, doğal gaz, elektrik, itfaiye, kurtarma hizmetleri ve telekomünikasyon gibi imkânları sağlamıştır. 180 ha üzerinde 72 parsel ile başlanmış; yaklaşık 3.000 işçi istihdam edilmiştir. Bugün Bursa OSB, yaklaşık 55 bin kişi çalıştıran 250 şirketi barındıran 712 hektara genişletilmiştir. Oyak-Renault tesislerinin de eklenmesiyle, Bursa Organize Sanayi Bölgesi yaklaşık yarım kat daha fazla yer kaplamıştır.

Organize Sanayi Bölgeleri

	Organize Sanayi Bölgesinin Adı	İlçesi	Büyüklük (Ha)	Çalışan Sayısı	Parsel Sayısı	Firma Sayısı
1	Bursa OSB	Nilüfer	712	56.000	290	250
2	Demirtaş OSB	Osmangazi	483	45.814	345	428
3	Nilüfer OSB	Nilüfer	234	22.000	286	320
4	Uludağ OSB	Gürsu	185	15.000	240	232
5	İnegöl OSB	İnegöl	300	14.000	107	73
6	Hasanağa OSB	Nilüfer	155,4	10.070	113	101
7	Barakfaki OSB	Kestel	245	6.500		114
8	İnegöl Mobilya Ağaç İşleri İhtisas OSB	İnegöl	675	5.000	124	124
9	Kestel OSB	Kestel	73,43	4.000	93	86
10	Bursa Deri İhtisas ve Karma OSB	Nilüfer	177	1.600	143	70
11	Yenişehir OSB	Yenişehir	176	1.092	44	2
12	Mustafakemalpaşa OSB	M.Kemalpaşa	233	1.020	61	33
13	Mustafakemalpaşa Mermerciler OSB	M.Kemalpaşa	80	200	21	11
14	Kayapa Islah OSB	Nilüfer	134,4			
15	Yenice Islah OSB	İnegöl	120			
16	TOSAB Bursa Tekstil Boyahaneleri İhtisas OSB	Nilüfer	204			
17	Bursa Teknoloji OSB (BURSA TEKNOSAB)	Karacabey	837			
18	Akçalar OSB	Nilüfer	61			
	Toplam		5.085	182.296	1.867	1.844

Kaynak: Türkiye Organize Sanayi Bölgeleri Rehberi - II (2019)

1970'lerin başlarında, Oyak-Renault ile aynı zamanlarda, Tofaş-Fiat'ın otomobil fabrikası, Yalova'ya giden karayolunun kenarında yer almıştır. 1970'lerde Tofaş-Fiat otomobil fabrikasının hemen yanında bir başka OSB (Demirtaş) kurulmuştur. Bu sanayi bölgesi de geniş ilgi görmüştür. BOSB gibi Demirtaş OSB (DOSB) de çeşitli sektörlere sahiptir. 45 bin çalışan sayısına sahip DOSB'da 425 firma faaliyet göstermektedir. BOSB'ın hemen yanında onun batı tarafında Nilüfer OSB kurulmuştur. 235 ha alana sahip bu OSB'nde de 320 firmada 22 bin kişi çalışmaktadır. Bursa'nın 5 merkez ilçesi sınırları içinde 10 tane OSB'sinde 150 bin kadar kişi çalışmaktadır. Bugün 10 karma, 4 ihtisas ve 4 ıslah olmak üzere toplam 18 OSB'nin yanında kuruluş ve tescili devam eden 2 OSB (Orhaneli Maden İhtisas, Orhangazi Gıda İhtisas) ve ıslah sürecine girecek 3 OSB (Çalı Islah, İnegöl-Cerrah, Görükle-Başköy) bulunmaktadır. Son yıllarda Hasanağa Organize Sanayi Bölgesi ile Akçalar Islah Organize Sanayi Bölgesi birleşmiştir ve OSB sayısı 17'ye düşmüştür.

Organize Sanayi Bölgeleri şehrin çevresinde yer alan ve otoyollar ile şehre ve dış mahallelere bağlanan ve sanayi bölgesi ile otomobil fabrikalarının bir araya getirilmesi, planlama başarısı gibi gözükse de, merkezden uzak sayılabilecek bu sanayi alanları çevresi hızla yapılaşarak şehrin bir parçası hâline gelmektedir. Nitekim başlarda küçük esnaf ve zanaatkârlar için uygun sınırlı sanayi alanları olarak ortaya çıkan Küçük Balıklı ve Duaçınarı gibi küçük sanayi alanları şehir ile iç içe geçmiştir. Daha yakın zamanlarda, şehir merkezinin çevresinde, iki küçük sanayi alanı daha planlanmıştır. Şehrin doğusundaki İnegöl ve Ankara'ya giden karayolu kenarında Otosansit (Oto Sanayi Sitesi) ve şehrin batısındaki Karacabey ve İzmir'e giden karayolu kenarında Beşevler'de Küçük Sanayi Sitesi oluşturulmuştur. Böylece Bursa şehrindeki yerleşim alanlarına da yön verilmiştir.

Benzer işkollarında faaliyet gösteren ve küçük ölçekli imâlatçıların yer aldığı küçük sanayi sitelerinden bugün Bursa'da 6 tanesi merkez ilçelerde, 9 tanesi de diğer ilçelerde olmak üzere 15 adettir. Bunların toplamında 8000'e yakın işyerinde 35000'e yakın çalışan istihdam edilmektedir.

Bursa'da ayrıca sanayi kuruluşlarını bir araya getiren Serbest Bölge ve Teknopark gibi organizasyonlar da vardır. Bursa Serbest Bölgesi ihracat odaklı üretim ve ticaret yapan firmalar için vergi avantajı, altyapı ve liman bölgesine kolay ulaşım imkânı sağlamaktadır. Serbest bölgedeki yaklaşık 120'den fazla firmada 8000'den fazla personel istihdam edilmektedir. Uludağ Üniversitesi bünyesinde kurulan Ulutek Teknoparkda, 75 AR-GE ve 40 yazılım firması bulunmaktadır.

İlçeler içinde özellikle eskiden beri sanayileşme içinde olan Gemlik'te bugün tarihe karışmış olan Sun'i İpek ve özelleştirilmiş olan Gübre fabrikalarından başka zeytinyağı, konserve vb sanayi kuruluşları vardır. İnegöl'de ise daha ziyâde orman ürünlerine dayalı sanayi gelişmiş olup, yurtiçi ve yurtdışı pazarlarda alıcı bulan mobilya imâlatı önemlidir. Mustafakemâlpaşa ve Karacabey'de konserve, un, tuğla fabrikaları ve mermer sanayi vardır. Bursa'nın nüfus, yerleşme ve tarımdaki özellikleriyle farklılaşan yörelerinin endüstriyel karakterleri de farklıdır.

Bursa Ovası ve Çevresi: İmâlat sanayinin her türünün boy gösterdiği sürekliliği ve bütünlüğü olan bir sanayi alanıdır. Bursa'daki sanayi tesislerinin yaklaşık % 80'i Bursa ovası ve çevresinde kümelenmiştir.

Marmara Kıyıları: Sahip olduğu limanları, lojistik merkez ve serbest bölge ile farklı özelliklere sahip bir yöredir. Mudanya'da özellikle BOSB'ın ürettiği malları ve bazı maden cevherlerini gemilere yükleme ve iki fabrika dışında fazla bir sanayi kuruluşu yer almamasına rağmen, Gemlik'te gübre, çelik, boru ve kimya sanayinin sadece Bursa'nın değil Türkiye'nin de öncü firmaları bulunmaktadır.

İznik Gölü Çevresi: Kentin kuzeyinde İznik gölü çevresinde sanayi potansiyeli fazla olmayan İznik ilçesi ile sayı olarak az ancak önemli sanayi kuruluşlarının yer aldığı Orhangâzi ilçelerini kapsar.

Bursa'daki Küçük Sanayi Siteleri

Küçük Sanayi Siteleri	İşyeri Sayısı	Doluluk Oranı (%)	Çalışan Sayısı
Otosansit Küçük Sanayi Sitesi	2.024	89	4.000
Beşevler Küçük Sanayi Sitesi	1.150	100	9.840
Dökümcüler Küçük Sanayi Sitesi	130	100	450
Bıçakçılar Küçük Sanayi Sitesi	59	97	100
Kestel Küçük Sanayi Sitesi	45	100	100
Gürsu Küçük Sanayi Sitesi	169	71	250
Gemlik Küçük Sanayi Sitesi	205	96	462
Orhangazi Küçük Sanayi Sitesi	219	68	315
İznik Küçük Sanayi Sitesi	43	100	115
Mustafakemalpaşa KSS	339	89	855
Tepecik Küçük Sanayi Sitesi	50	50	50
Karacabey I. Küçük Sanayi Sitesi	535	63	1.225
Karacabey II. Küçük Sanayi Sitesi	124	53	
İnegöl Küçük Sanayi Sitesi	643	100	3.400
Yenişehir Küçük Sanayi Sitesi	316	25	290

Kaynak: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ve Bursa İl Müdürlüğü

Orhangâzi'de demir-çelik sanayi ön plana çıkmakta, onu otomotiv yan sanayi takip etmektedir. Gıda ve tekstil sanayine ait kuruluşlarında yer aldığı Orhangâzi'de en ilginç sanayi tesisi ise yat imâlatı yapan ve Avrupa'da tekne imâlatında üçüncü sırada olan Sirena Marine firmasıdır.

İnegöl ve Yenişehir Ovaları Çevresi: Mobilya sanayi ile ün kazanmış İnegöl ile havaalanı ve inşa hâlindeki hızlı demiryolu projesiyle gelecek vadeden Yenişehir ilçelerini kapsamaktadır. Üç ayrı organize sanayi bölgesi ile bir KSS bulunan İnegöl'de mobilya ve ağaç ürünleri imâlatı, tekstil ve giyim eşyası imâlatı ile gıda ürünleri ve içecek imâlatı öne çıkan sektörlerdir. OSB'leri, KSS ve ıslah edilen Yenice, Cerrah ve Kurşunlu sanayi bölgelerinde toplam 25 bin kişi iş imkânı bulabilmektedir. Yenişehir OSB'nde ise Şişecam ve cam yan sanayisi üretimi yapan firmalar ile savunma sanayi firmalarına kalıp üretimi yapan MFK firması öne çıkan sanayi kuruluşlarıdır.

Karacabey ve Mustafakemâlpaşa Ovaları Çevresi: Mermer, bor ve kömür yatakları ile madencilik alanında öne çıkan Mustafakemâlpaşa ilçesinde iki organize sanayi bölgesi ve iki küçük sanayi sitesi bulunmaktadır. MKP OSB'nde öne çıkan sektörler kimya, tekstil, gıda ve metal eşya sanayidir. Devecikonağı köyü yakınlarında kurulmakta olan Mermer OSB ise bir ihtisas OSB dir. Özellikle gıda ağırlıklı önemli firmaların yer seçimi yaptığı Karacabey'de ise, yem, tavukçuluk, hayvancılık ve süt ürünleri dallarında faaliyet gösteren firmalar ile fide ve tohumculuk alanında çalışan firmalar dikkat çekmektedir. Ayrıca tarım makineleri ve otomotiv yan sanayi kuruluşları bulunmaktadır. Bursa Teknoloji OSB Karacabey'de yer almaktadır.

Dağ Yöresi: Uludağ'ın güneyinde ana yollardan uzak, tarım hayvancılık ve ormancılık dışında, madencilik açısından önemli potansiyele sahip Orhaneli, Keles, Büyükorhan ve Harmancık ilçelerini kapsar ve sanayi gelişmemiştir.

Ulaşım

Bursa, Marmara Bölgesi'nin güneyindeki konumu, İstanbul'a yakınlığı, İstanbul-İzmir güzergâhı üzerinde oluşu, limanları ve Bursa Serbest Bölgesi ile lojistik olarak önemli özelliklere sahiptir. Coğrafi bakımdan Kuzeybatı ve İçbatı Anadolu'nun İstanbul'a ve dolayısıyla Avrupa'ya açılımında stratejik bir konuma sahiptir. Batı Anadolu'yu kuzey-güney ve doğu-batı yönlü kesen karayollarının kavuştuğu noktada yer alan Bursa ilinin doğal koşulları ulaşıma elverişlidir. Düzgün yollarla çevre illere ve ülkenin öteki bölgelerine bağlanan İlde canlı bir trafik görülür. İl merkezi düzgün ve işlek bir karayoluyla Marmara kıyısındaki iskeleleri olan Mudanya ve Gemlik'e ulaşır. Böylece Bursa dış ülkelerden ve İstanbul'dan Kuzeybatı ve İçbatı Anadolu ile Ege'ye geçecek olan malların dağılım merkezidir.

Ülkemizde, ulaşım sektöründeki en önemli sistem karayoludur. Bursa ağırlıklı olarak karayolu ulaşım ağının yükünü bölge ve ülke ölçeğinde taşımaktadır. İstanbul-İzmir Devlet karayolu bağlantısı Bursa'ya önemli bir karayolu trafiği yükü getirmektedir. Bursa bugüne kadar ülke demiryolu ağma bağlanamamıştır. Bir Fransız şirketi tarafından inşa edilen ve 1877-1940 arasında Mudanya limanı ile Bursa şehri arasında işlemiş olan demiryolu zaten ulusal ağa bağlı değildi. Bursa'nın 1946 yılında

açılan Yunuseli havaalanının teknik özellikleri büyük uçakların iniş kalkışı için uygun olmadığından ulaşım sektörü açısından önemli bir işlevi yoktu. Yenişehir'de 1944'te bir askerî üs olarak kurulan havaalanın sivil hava ulaşımına da hizmet eder hâle getirilmesi çalışmaları neticesinde Bursa Havaalanı 2000 yılında hizmete girmiştir. Fakat Bursa il merkezine 50 km uzaklıkta olan havaalanı istenen işlevini bir türlü yerine getiremediği için, buna alternatif olarak önce Gemlik – Haliç arası deniz uçağı seferleri başlatılmış, daha sonra da başta İstanbul olmak üzere yakın çevreye küçük uçaklarla hizmet verilmesi için Yunuseli'ndeki havaalanı yeniden düzenlenmiştir.

Bursa'nın ülke ve bölge açısından önemli bir diğer ulaşım sistemi Mudanya ve Gemlik'te yer alan limanlardan sağlanan deniz ulaşımıdır. Bursa'nın en büyük ve önemli yük limanı olan Gemlik Liman Bölgesi, 12 milyon ton genel kargo, 1.250.000 TEU konteyner, 500 bin araç elleçleme kapasitesi ile yalnız Bursa'nın değil Türkiye'nin de en önemli yük limanı bölgelerinden biridir. Gemlik Liman Bölgesi'nde 600 bin m^2 gümrüklü, 270 bin m^2 gümrüksüz terminal sahası bulunmaktadır. Gemlik'te Gemport Limanı, Borusan Limanı, Yülfert (Gemlik Gübre) Rıhtımı, BP İskelesi, Roda Limanı ve Marmara Kimya Sanayi'nin denizden şamandıraya monte edilmiş hortum vasıtası ile sıvı yük tahliyesi yapan tesisleri vardır. Bu limanlar Bursa ve yakın bölgede üretilen sanayi ve tarım ürünlerinin ihracat ve ithâlat kapılarıdır. Mudanya limanından ise İstanbul'a BUDO ve İDO tarafından Deniz otobüsü seferleri yapılmaktadır. İDO Güzelyalı feribot iskelesinden BUDO da Mudanya feribot iskelesinden hizmet vermektedir. Mudanya yük iskelesi 184 m uzunluğa ve 3 bin m^2 liman alanına sahiptir. Yıllık 180 gemi kabul kapasitesi, 200 bin ton yük elleçleme kapasitesi vardır. Depo sahası bulunmamaktadır. Marmara denizi kıyısında yer alan Mudanya'ya 27 km ve Gemlik'e 29 km.lik karayolu bağlantısı olan Bursa'nın hemen gerisinde yükselen ve önemli bir turizm merkezi olan Uludağ oteller bölgesi ile yaz kış ulaşıma elverişli 35 km.lik karayolu bağlantısı bulunmaktadır. Uludağ'a şehir içinden teleferikle ulaşılmaktadır. Yaklaşık 9 km uzunluğundaki teleferikte yolculuk süresi 24 dk. dır. 1963 yılında yapılan ve yaklaşık 50 yıl hizmet veren eski teleferik Sarıalan'a kadar çıkmakta idi.

Turizm

Bursa, şehrinin kuruluş ve gelişmesinde önemli bir payı olan kaplıcaların yanında, daha birçok doğal güzelliklere sahiptir. Özellikle dikey ortam farklılaşması büyük bir önem arz eder. Marmara Denizi kıyılarında Mudanya'da liman, plajlar ve ikincil konutlarla başlayan bu dikey farklılık, Uludağ'ın zirvesinde kış sporlarına imkân tanıyan oteller bölgesine kadar uzanır. Uludağ'ın üzerinde 2000 m.lerdeki oteller bölgesi de, Mudanya'da deniz kıyısındaki sahil kuşağı da Bursa'nın bir banliyösü konumundadır.

Bursa'da önemli bir doğal güzellik olarak şehrin sırtını yasladığı Uludağ'ın ayrı bir yeri vardır. Ova kenarından Uludağ'ın yükseklerine kadar farklı yükselti basamaklarında değişik ağaçların baskın olduğu şeritler hâlinde, basamak basamak yükselen orman kuşakları yer alır. Ormanın nihayetinde kışın kayak yapma imkânı sunan alpin kuşağa ulaşılır. Eskiden keşişlerin inzivaya çekildiğinden dolayı 1925'e kadar adı Keşiş dağı olan Uludağ'ın bu kesiminde bitki ve diğer doğal özellikleri göz önüne alınarak 1961'de kurulan ve 1998'de genişletilen Milli Park, Uludağ'ın turistik cazibesini artırmıştır. Ancak hem yaz kış ulaşıma açık karayoluyla hem de teleferikle Bursa'ya bağlı olan

Uludağ'ın doğal güzelliklerini her mevsim koruması yanında, her yıl çok sayıda turist çekmesinin asıl sebebi, Uludağ'ın otel, motel, kayak pisti, telesiyej gibi kuruluşlarıyla Türkiye'nin en önemli turizm ve kış sporları merkezi olmasıdır.

Marmara Denizi kıyılarında yer alan doğal plajları, dinlenme yerleri ve pansiyonlarıyla ünlü Mudanya ve Gemlik civarındaki Eşkel, Kumyaka, Güzelyalı, Altıntaş, Kurşunlu, Kumsaz, Büyük Kumla, Küçük Kumla ve Karacaali gibi yerler sayfiye ve rekreasyon özellikleri ile ilgi çekmektedir. Tatlısu balıkçılığının yaygın olduğu kıyılarda İznik ve Uluabat gölleri kıyılarında da rekreasyon sahaları yer alır. Kamp yapmaya elverişli çevresi ormanlarla kaplı Kirazlıyayla, Kurtkaya, Çobankaya görülmeye değer yerlerdir.

Uludağ'da Dinlenme Tesisleri

Bursa, çok eski çağlardan beri, kaplıcalarıyla ünlüdür. Osmanlı döneminden kalma ve günümüzde kullanılır durumda olan kaplıcaları vardır. Bunların başlıcaları: I. Murat tarafından yaptırılan Eski Kaplıca, 1663 yılında Boynugüzel Mehmet Ağa tarafından yaptırılan kaplıca, Çekirge yolundaki Kükürtlü, Mudanya'daki Armutlu, Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın yaptırdığı kaplıca, 17. yy'da yapılan Kaynarca kaplıcaları ve Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılan (1522) iç süslemeleriyle ünlü Yeni Kaplıcadır.

Tarihî Çağlarda Kuzeybatı Anadolu'nun önemli bir yerleşme merkezi olan Bursa'da çok sayıda tarihi eser yer alır. M.Ö. 184'te Prusa adıyla bir yerleşim oluştuğu zamanlarda Bursa, şifalı kaplıca suları ile öne çıkan küçük ve sessiz bir şehirdi. 1326'da Osmanlı Türklerinin eline geçmesine kadar, Bizans sarayının kaplıca mekânı olarak görev yapan Bursa'ya bugünkü önemini kazandıranlar arasında ilk altı Osmanlı hükümdarı ve Emir Sultan, Hamza bey gibi önemli şahsiyetlerin türbelerinin burada bulunmasıdır. Bu türbeler çevresinde bir külliye şeklinde organize olmuş cami, medrese, han, hamam gibi pek çok yapı yer alır. Bu Bursa'yı erken dönem Osmanlı mimarî ve sanatının sergilendiği bir açık hava müzesi konumuna getirmiştir. 1855 depreminde yıkılan yanan ve yok olan bu eserlerden tamir ve yenilenme geçirerek günümüze ulaşanlar, Bursa'nın bugünkü turistik değerlerini oluşturmaktadırlar.

Kaynaklar

Aşık, B. B. vd., 2013, Sanayileşme ve Kentleşmenin Tarım Üzerine Etkileri: Bursa İli Örneği, Bursa Ticaret Borsası Kültür Yayınları

Kaplanoğlu, R., 2001, Bursa Ansiklopedisi I (Yer Adları), Avrasya Etnografya Yayınları, İstanbul.

Stewig, R., 1970, *Bursa, Nordwestanatolien: Strukturwandel einer orientalischen Stadt unter dem Einfluß dr Industrialisierung*, Schriften des Geographischen Instituts der Universität Kiel, Bd. 32. Kiel.

Stewig, R., 2012, *Bursa, Nordwest-Anatolien: Kulturstadt, Industriestadt, Millionenstadt*, Asien und Afrika (ZAAS), Bd. 15, EB-Verlag, ISBN 978-3-86893-056-6. Berlin.

Yiğit, A. 2018, "Reinhard Stewig'in Bursa Şehri İçin Belirlediği Nitelikler" TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu (3-6 Ekim 2018), Ankara, (ISBN: 978-605-136-416-2).

Yiğit, A., M. Hayır-Kanat, 2020, "Reinhard Stewig'in Bursa Çalışmaları" Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 33, 2019, Türkiye'de Coğrafya I, (ISSN 2687-6299, e-ISSN 1303-9369).

Yücel, T., 1987, Türkiye Coğrafyası. Türk Kültürünü Arşt. Enst. yay: 68, seri: VII, sayı: A.5, Ankara.

Bebka ilçe raporları-2012; .

Bebka Mevcut Durum Analizi, 2019.

Bebka Bursa Yatırım Destek Ve Tanıtım Stratejisi 2017-2023, 2018 Eylem Planı

Bursa Büyükşehir Belediyesi, (2012). 1/100.000 Ölçekli Bursa İl Çevre Düzeni Planı Yer Bilimleri Sentez Raporu.

Bursa İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, Bursa İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü 2020 Faaliyet Raporu.

Bursa İli Arazi Varlığı, T.C. Başbakanlık, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İl Rapor No:16, Ankara. 1995.

DİE Genel Nüfus Sayımları ve 2000 yılı sonrası için TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS)

Görsel Türkiye Ansiklopedisi, 2. Cilt, Görsel yayınları 1984.

Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, (2020). Bursa İli Maden ve Enerji Kaynakları. Aralık 22, 2020 tarihinde MTA internet Sitesinden alınmıştır: https://www.mta.gov.tr

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) Yayınları. Ankara (ilgili yıllara ait nüfus istatistikleri)

Sanayisi, tarım ürünleri, kültürel ve doğal güzellikleriyle öne çıkan, ülkemizin nüfus bakımından dördüncü büyük şehri Bursa, ovasının yemyeşil görüntüsü sebebiyle ***"Yeşil Bursa"*** olarak nitelendirilmektedir.

Tarihî geçmişi M. Ö. 6000 yıllarına kadar giden bu kadim şehirde birçok medeniyetin izleri bulunmaktadır. İkinci Osmanlı padişahı Orhan Gazi'nin fethiyle kent ve çevresi Türk-İslam yurdu haline gelmiş, inşa edilen birbirinden güzel eserlerle asırlara damgasını vurmuştur. UNESCO; *"Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu"* başlığıyla dünya mirası listesine alarak bu değeri tescil etmiştir.

Elinizdeki eser, Bursa'nın kendine özgü kimlik ve kültürünü, yeni nesillere aktarmak gayesiyle hazırlanmış olup şehrin doğası, tarihi, mimarî eserleri ve manevî ikliminden kesitler sunmaktadır.

kültür konseyi